

Ks. WITOLD JEMIELITY

ROZWÓJ SIECI PARAFIALNEJ W PUSZCZY KURPIOWSKIEJ*

W ostatnich latach badacze zainteresowali się dziejami Puszczy Kurpiowskiej: osadnictwem, zajęciem ludności, komunikacją, folklorem itd. Jak dotąd, nie ma żadnego opracowania na temat rozwoju ośrodków duszpasterskich w tym regionie — chciałbym uzupełnić tę lukę. Czasowo temat obejmuje okres od r. 1650 do dzisiaj.

Pierwszym ośrodkiem duszpasterskim w Puszczy Kurpiowskiej był Myszyniec; stąd jezuita wyruszał na misje. Omawiając dzieje tej parafii przedstawimy pracę jezuitów, wioski i ludność, opiszemy też kolejne świątynie i zabytkową dzwonnice. W części II ukażemy tworzenie się następnych 12 ośrodków duszpasterskich.

Jak wspominaliśmy, nikt dotychczas nie zajmował się tym zagadnieniem. Autor oparł się przeto prawie wyłącznie na źródłach archiwalnych, rękopiśmiennych. Przez z górą 100 lat duszpasterzami w Puszczy Kurpiowskiej byli jezuita z kolegium łomżyńskiego. Co 3 lata rektor tego kolegium przysyłała do przełożonych w Rzymie sprawozdania. Wspominał w nich także o podległej mu misji myszynieckiej. Autor korzystał z fotokopii tych dokumentów dzięki uprzejmości oo. jezuitów w Krakowie. Inne akta pojezuickie zaginęły. Po kasacie tego zakonu duszpasterstwo przejęli księża diecezjalni. Do 1925 r. Puszcza Kurpiowska należała do diecezji płockiej i akta poszczególnych parafii znajdowały się w Płocku. Po erygowaniu diecezji łomżyńskiej zostały przewiezione do jej siedziby. Obecnie są one w Archiwum Diecezjalnym w Łomży. Akta sprzed I wojny światowej posiadają swoje sygnatury, akta nowsze nie są jeszcze uporządkowane.

Obecnie tereny Puszczy Kurpiowskiej należą do województwa ostrołęckiego.

---

* Do zajęcia się tym tematem zachęcił mnie ks. kan. Paweł Gąsowski, proboszcz myszyniecki, za co mu serdecznie dziękuję.

I. PARAFIA MYSZYNIC

1. Okres pobytu ojców jezuitów

Puszcza, jaką stanowiły wielkie bory sosnowo-świerkowe, później nazywana Puszcą Zieloną, leży w dorzeczu środkowej Narwi. Ograniczona jest od wschodu rzeką Pisą, na południu Narwią, na zachodzie środkowym biegiem rzeki Orzyc, na południowym zachodzie przekracza dolny bieg rzeki Omulwi, a na północy sięga do dawnej granicy Prus Wschodnich. W XVI w. Puszcza nosiła nazwę Zagajnicy z dodawanymi określeniami pochodzącymi od nazwy starostwa, w skład którego dana jej część wchodziła. W XVIII w. Puszcza Zielona, nazywana także Myszyniecką, i sąsiednia Puszcza Biała, należąca do biskupów płockich, uzyskały wspólne miano Puszczy Kurpiowskiej. Wreszcie Puszcę Zieloną poczęto identyfikować z Puszcą Kurpiowską. Nazwy tej używa się do dzisiaj dla Puszczy Zielonej, także w odniesieniu do wcześniejszych wieków¹. Przyjmujemy ją również w niniejszej pracy.

Omawiane tereny stanowiły część składową Księstwa Mazowieckiego. Po ostatecznym włączeniu go w 1526 r. do Korony Puszcza Kurpiowska stała się królewsczyzną. U schyłku XVIII w. nastąpił kres niepodległości Rzeczypospolitej. Ziemie środkowego dorzecza Narwi wraz z całym Mazowszem i Warszawą dostały się pod panowanie pruskie. Nie na długo, gdyż w 1807 r. weszły w skład Księstwa Warszawskiego, a w 1815 r. znalazły się w granicach Królestwa Polskiego; to ostatnie było integralną częścią państwa rosyjskiego².

Puszcza Kurpiowska nigdy nie stanowiła wyodrębnionej jednostki administracyjnej. Główna część terenów puszczańskich wchodziła dawniej w skład starostwa łomżyńskiego, które podzielono później na starostwa: łomżyńskie i ostrołęckie. Natomiast zachodnia część Puszczy należała do starostwa przasnyskiego³. W sumie zajmowała powierzchnię około 2 500 km². Teren Puszczy to szachownica wydm piaszczystych, wzgórz i bagien przeciętych Orzycem, Omulwią, Rozogą i Pisą — dopływami Narwi o bagnistych dolinach⁴.

W epoce panowania Piastów Mazowsze północne stanowiło ziemie kresowe. Od północy napadali na nie Prusowie, a potem Krzyżacy, od wschodu Jadźwingowie i Litwini. Do najstarszych punktów obronnych

¹ Z. Niedziałkowska. *Ostrołęka. Dzieje miasta*. Wrocław 1967 s. 15.

² J. Damrosz. *Zainteresowanie etnograficzne terenem Kurpiowskiej Puszczy Zielonej na tle historii regionu do czasu uwłaszczenia*. W: *Puszcza Zielona*. T. 1. Wrocław 1962 s. 68.

³ Tamże s. 57.

⁴ W. Majewski. *Walki Kurpiów ze Szwedami w dobie wielkiej wojny północnej*. „Kwartalnik Historyczny” 1959 z. 2 s. 404, 406.

na północno-wschodnim Mazowszu należały grody Łomża i Wizna. W końcu XIV w. na tron polski wstępuje Jagiełło i odtąd Litwa nie zagraża Mazowszu. Jest to w pewnej mierze moment przełomowy i w dziejach Puszczy. Otaczające ją ziemie poczynają się zaludniać, a w związku z tym powstaje kontrast pomiędzy Puszczą a jej otoczeniem. Jednocześnie w miarę zaludniania terenów przyległych, Puszcza poczyną być przedmiotem zainteresowań łowieckich. Książęta mazowieccy, a następnie królowie polscy utrzymują w niej dwory myśliwskie⁵. Główne wszakże nasilenie ruchów osadniczych w Puszczy Zielonej przypada na 2. poł. XVII w. Liczne wojny pustoszą wówczas tereny Rzeczypospolitej. Najazd szwedzki w 1655 r. nie objął Puszczy, w związku z czym sąsiednia ludność szukała w niej schronienia i ziem do uprawy. Fala osadnictwa kurpiowskiego, rozpoczynająca się około 1650 r., porwała przede wszystkim bartników. Zamiast corocznych wędrówek wygodniej im było przenieść się do Puszczy na stałe⁶. Stopniowo przybywali też chłopci z innych stron Mazowsza, a nawet z innych ziem polskich. Uciekają do puszczy poddani dóbr królewskich, szlacheckich i duchownych. Przyciągają ich obszary słabiej zaludnione oraz czasowe zwolnienie z ciężarów podatkowych i pańszczyzny. Starostowie królewscy z Puszczy Zielonej starają się różnymi środkami ściągać nowych osadników, by w ten sposób powiększyć własne dochody. Przeciwna temu jest szlachta; ona właśnie traci poddanych. Stąd w 1659 r. na sejmiku ziemskim w Łomży występuje ona z wielką zaciętością przeciw zbiegom. Domaga się wydawania uciekinierów, znożenia osad, w których mieszkają, i zabronienia zakładania nowych. Na Sejmie Walnym w Warszawie w 1667 r. powzięto uchwałę, by wszystkich zbiegłych do puszczy wydawać dziedzicom. Tymczasem starosta ostrołęcki ochraniał nowych osadników⁷.

Jeszcze w końcu XVII w. liczba mieszkańców Puszczy nie przekraczała 9 tys osób. Podstawowym zajęciem ludności było rolnictwo. Większość mieszkańców zajmowała się poza tym ubocznie bartnictwem, smolarstwem, rybołóstwem, myśliwstwem, bursztyniarstwem, a dla niewielkiej części ludności zajęcia te były głównymi⁸. Nazwa Kurp na określenie mieszkańca nadnarwiańskich borów powstała od nazwy obuwia plecionego z lipowego łyka, noszonego tu jeszcze przed kilkudziesięciu laty. Pojawia się ona dopiero w XVIII w. Używali jej sąsiedzi, sami bowiem Kurpie nazywali siebie Puszczakami⁹.

⁵ F. Piaścik. *Osadnictwo w Puszczy Kurpiowskiej*. Warszawa 1939 s. 19 n.

⁶ Tamże s. 26.

⁷ Niedziałkowska, jw. s. 77.

⁸ Majewski, jw. s. 404 n.

⁹ Damrosz, jw. s. 64; H. Syska. *A w Zielonej, w Myszynieckiej*. Warszawa 1956 s. 15.

Mieszkańcy puszczy byli katolikami bądź protestantami. Pierwsi pochodzili z ziem polskich, drudzy napłynęli z sąsiednich Prus, gdzie luteranizm był powszechny. Głównym po Królewcu ośrodkiem myśli protestanckiej była nadgraniczna miejscowość Kosinowo, leżąca po stronie pruskiej w prostej linii od Wizny. Stąd był łatwy dostęp do północno-wschodniego Mazowsza i tędy duchowni protestanccy w XVII w. przenikali na teren Puszczy Zielonej¹⁰. Katolicy mogli korzystać z posług religijnych w parafiach przyległych do puszczy: Ostrołęce, Nowogrodzie, Kolnie, Łomży... Wszakże duża odległość od tych kościołów, przy równoczesnym oddziaływaniu duchownych protestanckich, stwarzała niebezpieczeństwo zubożenia w wierze. Zaistniała pilna potrzeba zorganizowania ośrodka religijnego w samej puszczy. Jej tereny obejmowała diecezja płocka, w związku z czym duchowym potrzebom Kurpiów winien był zaradzić biskup płocki. W tym wypadku posłużył się on zakonnikami. Nie przywiązani do żadnej parafii łatwiej mogli oddać się misjom na obszernym terenie. Pierwszymi duszpasterzami wśród osadników zostali oo. jezuitci.

Zakon ten powstał w XVI w. Do Polski sprowadził jezuitów kardynał S. Hozjusz, który jako biskup warmiński odczuwał szczególnie zagrożenie ze strony protestantyzmu, tym większe iż miał do dyspozycji mało księży. Postanowił przeto założyć seminarium duchowne i kierownictwo powierzyć znanym z wiedzy jezuitom. W pierwszych dniach listopada 1564 r. 11 zakonników różnych narodowości przybyło na Warmię¹¹. Wkrótce przeszli do innych diecezji, zajmując się głównie szkolnictwem. Kontakt z Łomżą nawiązali dzięki proboszczowi w tym mieście. Dojeżdżali tu z Pułtuska z kazaniami i spowiedzią. Na stałe przybyli w 1609 r. i założyli swoje kolegium¹². Przebywali tutaj do 1773 r., czyli do zniesienia zakonu przez papieża. Kolegium łomżyńskie w 1641 r. liczyło 12 ojców i 8 braci, w 1652 — 13 ojców i 5 braci¹³. Posiadamy szczegółowe wykazy zakonników łomżyńskich z następnych lat, aż do kasaty. Przeważnie pracowało tu 20 jezuitów. Zajmowali się nauczaniem młodzieży, pracą duszpasterską przy własnym kościele, pomagali księżom diecezjalnym w słuchaniu spowiedzi i prowadzili misje.

Nie pozostali też obojętni na potrzeby duchowe osadników w Puszczy. Pierwszy opis jej mieszkańców z połowy XVII w. zawdzięczamy jezuitcie Łukaszowi Kościeszka-Załuskiemu. Obok niego pracowali tu inni zakonnicy. Częste dojazdy z Łomży były zbyt uciążliwe; należało po-

¹⁰ D a m r o s z, jw. s. 67.

¹¹ S. Z a ł ę s k i. *Jezuici w Polsce*. T. 1. Cz. 1. Lwów 1900 s. 155.

¹² T e n ż e. *Jezuici w Polsce*. T. 4. cz. 3. Kraków 1905 s. 1026.

¹³ ARSJ (Archiwum Rzymskie Towarzystwa Jezusowego, fotokopie u oo. jezuitów w Krakowie). Catal. brev. 1641-1674. Lith. 56; 1652. Germ. 132.

szukać wśród lasów miejsca na stały pobyt. Wybór padł na dogodny punkt komunikacyjny, obecny Myszyniec. Przebiegał tędy trakt do Ostrołęki i Kolna, stąd szła droga na północ do Prus, przez Rozogi do Szczytana¹⁴. Puszcza była własnością króla i na wybudowanie kościoła należało uzyskać bądź zgodę jego, bądź urzędników jako przedstawicieli władzy. Jezuici znaleźli możną protektorkę dla swoich zamierzeń w osobie Marii Ludwiki Gonzagi, żony króla Jana Kazimierza. Pierwszy dokument władcy Polski i jednocześnie pierwsza wiadomość o Myszyńcu pochodzi z 22 XII 1650 r. Jan Kazimierz nadał wiosce Myszyniec przywilej na trzy targi: w święto Zwiastowania NMP, w wigilię Trójcy Świętej i w wigilię św. Marcina. Dochód z nich miał stanowić uposażenie nowo zbudowanego kościoła¹⁵. W cztery lata potem tenże król powtórnym przywilejem potwierdził prawo jezuitów do pobytu przy wystawionej przez Marię Ludwikę kaplicy. Nadał im grunt na wystawienie domu, założenie ogrodu, pozwolił na wyręb drzewa z puszczy do budowy i na potrzeby domowe¹⁶. Nowo tworząca się placówka duszpasterska musiała oczywiście uzyskać uprawnienia od miejscowego biskupa. W Płocku był nim brat króla Karol Ferdynand. Dnia 11 X 1651 r. zalecił on jezuitom pieczę duszpasterską nad mieszkańcami Puszczy w starostwie łomżyńskim i ostrołęckim¹⁷.

Samą nazwę „Myszyniec” wyprowadza się od słowa „misja”, jakim określano miejsce, skąd jezuici wyruszali do puszczy głosić słowo boże. Król Jan Kazimierz użył jej już w 1650 r., figuruje też ona w spisach wiosek województwa mazowieckiego z 1660 r. W latach następnych spo-

¹⁴ M. Pokropek. *Transport i komunikacja na Kurpiach*. W: *Kurpie Puszcza Zielona*. T. 3. Wrocław 1965 s. 23.

¹⁵ „[...] duximus ut iisdem trina fora annalia seu mundinas in villa praefata Myszyniec ad ecclesiam noviter aedificatam in sylvis capitaneatus ostrołęcensis” (Jan Kazimierz, Warszawa 22 XII 1650 — kopia w: ADŁ (Archiwum Diecezjalne w Łomży). Akta w interesie kościoła i beneficjum parafialnego w mieście Myszyniec 1789-1826 sygn. 319 k. 44).

¹⁶ „Accedi et non postea quam Serenissima Princeps Ludovica Maria Gonzaga, Poloniae et Sveciae Regina, Consors Nostra Clarissima, ad ampliandam ejusdem aeterni Numinis Venerationem; Sacellam in Sylvis Capitaneatus Ostrołęcensis nuper extrui, ibidemque Patres Societatis Jesu collocari fuit [...] Concessionem loci illius de plenitudine potestatis Nostrae Regiae non modo in perpetuum approbamus [...] Tum et horto nec non hortulano ibidem locando damus et conferimus liberam in super arborum aedificio praedicto aptorum, lignorumque usui illi, duntaxat necessarium” (Jan Kazimierz, Warszawa 15 II 1654 — kopia w: ADŁ. Akta w interesie kościoła i beneficjum parafialnego w mieście Myszyńcu 1827-1886 sygn. 320 k. 146).

¹⁷ „[...] in missione ad sylvanos Łomzenses et Ostrołencenses versandos conservationem animarum” (Karol Ferdynand, Wyszaków 11 X 1651 — odpis w: tamże k. 156).

tykamy i drugą nazwę — w 1718 r. król August II nadał jezuitom przywilej cotygodniowych targów „w wiosce Myszyniec inaczej nazwanej Jezupole”¹⁸. Potem nazwa ta zanikła.

Rozumując dzisiejszymi kategoriami, skłonni bylibyśmy widzieć w Myszyncu parafię ze stałym proboszczem i tym, co się z parafią wiąże. Dawniej było inaczej, zwłaszcza przy duszpasterstwie jezuitów. Posiadali oni dom w miejscu centralnym dla zakonu, kolegia w większych miastach oraz „misje” bezpośrednio podporządkowane kolegiom. Właśnie Myszyniec był taką misją uzależnioną od kolegium w Łomży. Jak wspominaliśmy, co trzy lata przełożeni kolegiów przesyłali sprawozdania do władz zakonnych w Rzymie. Rektor jezuitów łomżyńskich wspominał w nich również o pracy ojców w puszczy; nie wymieniał ich nazwisk. Po raz pierwszy w 1675 r. w spisie imiennym zakonników przy Stanisławie Karwackim zaznaczono „missionarius in sylvis” (misjonarz w lasach), w rok potem „missionarius in limitibus Prussiae” (misjonarz na pograniczu Prus). W 1678 r. słowo „misjonarz” widnieje przy nazwisku Macieja Ostrowskiego, w 1680 — Macieja Stempell i Piotra Chomętowskiego, w 1681 — Józefa Gajewicza, w 1683 i 1684 — Stanisława Karwackiego, w 1685 — Eliasza Zalewskiego, w 1686 i 1687 — Pawła Bobkowskiego, w 1689 — Jana Pęskiego i Karwackiego. Zaznaczano przy nich, iż są „misjonarzami” lub „misjonarzami w lasach”. Dopiero w 1690 r. wyraźnie powiedziano „misjonarz myszyniecki” w związku z nazwiskami Konrada Schrödera i Pawła Bobkowskiego. Pierwszego spotykamy w Myszyncu do 1698 r., kiedy odszedł na stanowisko rektora do Łomży. Do pomocy miał kolejno: Herbarda Hennika, Wilhelma Minesiusa i Jana Pęskiego. W latach 1699 i 1700 pracowali tutaj jako misjonarze zależni od rektora w Łomży Stanisław Sarnowski i Andrzej Sielawski. Dopiero w 1701 r. Sarnowski otrzymał tytuł „superiora misji myszynieckiej”, co wskazuje na uzyskanie większej niezależności. Wraz z Piotrem Ellertem pracował on tutaj do 1704 r. Nie będziemy wymieniać dalszych nazwisk, gdyż ich lista do końca pobytu jezuitów w Myszyncu jest długa. Zmieniali się co kilka lat. Do 1725 r. było jednocześnie 2 ojców, od tego roku 3, w 1730 r. przybył tu na stałe brat zakonny, by opiekować się domem, ogrodem i szkołą dla chłopców. Od 1745 r. było już niekiedy 4 ojców¹⁹.

Teren ich pracy stanowiły lasy łomżyńskie i ostrołęckie, gdzie w 1668 r. było około 50 wsi, osad, hut żelaznych, węglarni i smolarni. O ludziach tu mieszkających pisał rektor łomżyński, iż byli prawie pozba-

¹⁸ August II, Grodno 19 XI 1718 — ADŁ sygn. 319 k. 42. Piaścik, jw. s. 26.

¹⁹ ARSJ. Catal. brev.: 1641-1674. Lith. 56; 1675-1684. Lith. 56; 1686-1694. Lith. 56; 1695-1700. Lith. 57; 1700-1710. Lith. 57; 1711-1725. Lith. 57; 1727-1740. Lith. 58; 1726-1755. Lith. 58; 1759-1766. Lith. 60; 1767-1772. Lith. 60.

wieni opieki duchowej. Sytuację przedstawiał jako tym groźniejszą, że sąsiedni luteranie chcą tu zaszcześcić swoje zasady. W sprawozdaniach do Rzymu spotykamy wzmianki i o samej pracy misjonarzy. Prześlędźmy ją do czasu wojny północnej. W 1662 r. wypowiedzieli 600 osób, ochrzczili 10 dzieci, pobłogosławili 20 małżeństw; w 1675 oprócz innych wypowiedzieli 209 wiernych, którzy od wielu lat nie przystępowali do sakramentów, oraz nawrócili 12 innowierców; w 1683 r. wypowiedzieli 2390 osób, w 1685 r. ochrzczili uroczyście 5 dzieci, przygotowali na śmierć 6 osób, po- grzebali 5, pobłogosławili 4 małżeństwa, wypowiedzieli 2005 osób, nawrócili 7; w 1691 r. w świątyni myszyńskiejkiej były 23 chrzty, 717 spowiedzi; w 1694 120 chrztów, 12 nawróceń; w 1698 r. chrztów 44, nawróceń 3, wiele spowiedzi; w r. 1700 chrztów 100, spowiedzi 3426, pierwszych spowiedzi 60, wiatyku udzielono 60 osobom; w 1704 r. chrztów 149, małżeństw 67, wiatyków 28²⁰. W tym czasie teren Puszczy zamieszkiwało, jak mówiliśmy, około 9 tys. ludzi. W podanych sprawozdaniach uderza stosunkowo duża liczba spowiedzi przy małej chrztów, małżeństw i po- grzebów. Wynikało to z ówczesnego prawodawstwa. Księża byli jedno- cześnie urzędnikami stanu cywilnego, oni więc pisali akta urodzeń, ślu- bów i zejścia. Jezuici początkowo tych uprawnień nie posiadali i lud- ność puszczańska w tak ważnych momentach udawała się do najbliższych zorganizowanych parafii.

Wspominaliśmy o ścieraniu się na terenie Puszczy katolicyzmu i lu- teranizmu; tym można tłumaczyć wzmianki o ilości nawróconych. Włą- czyły się tu również czynniki świeckie, państwowe. W 1692 r. starosta ostrołęcki Jan Kos zebrany w Myszyńcu podczas święta Wniebowzięcia NMP ogłosił, iż w ciągu roku i sześciu tygodni protestanci mają porzucić swoją religię. Chorych winni zgłaszać do misjonarzy, którzy będą rów- nież chrzczili ich dzieci i błogosławili małżeństwa²¹. Jan Kos zmarł w 1699 r., po nim objął urząd syn, również Jan. Obaj byli zapewne kon- sekwentni w realizacji wydanego polecenia. Nie oznaczało to pełnego zwycięstwa. Gdy w Polsce wybuchła wojna, misjonarze napotkali z kolei przeszkody w pracy na terenie Prus. Kaznodzieje protestancy i leśnicy zabronili mieszkańcom udzielania domów do odprawiania mszy św. (wzmianka ta wskazuje na sposób duszpasterzowania); groziła za to kara pieniężna. Wpływali też, by ludność nie udawała się do spowiedzi i ko-

²⁰ ARSJ. Historia: 1665-1775. Lith. 41 k. 22, 184; 1651-1669. Lith. 40 k. 299; 1678-1689. Lith. 42 k. 126, 127; 1690-1695. Lith. 43 k. 30, 304; 1696-1704. Lith. 44 k. 37, 250, 151.

²¹ „Festo Annuntiatæ BMV, absoluta devotione in templo missionis magno occursu celebrato sancient, zelo gloriæ Dei simulante, nec illis acatholicorum in partibus eis ditionibus subiectis imorari auderet ultra annum et hebdomadas sex” (ARSJ. Lith. 43 k. 31).

munii w Boże Narodzenie, jak miała w zwyczaju. Pomimo to, rektor łomżyński, w 1705 r. stwierdzał w liście, że lud tłumnie pośpieszył do kościoła. Nie zamilczał wszakże, iż 2 katolików wyparło się wiary w obawie utraty służby. W dalszej zaś części listu zaznaczył, iż misjonarze są ciągle w podróży do chorych i odwiedzają wiernych, a w domu przebywają jedynie dla koniecznej obsługi kościoła. Jak wiadomo z innych źródeł, w 1706 r. udali się w podróż aż 489 razy, docierając nawet w głąb Prus. Bywali tam zresztą i poprzednio, na przykład w 1691 r. Podobnie działo się i w latach następnych — w 1711 r. wyruszyli 88 razy na pogranicze Prus i Mazowsza ²².

Myszyniec stał się nie tylko ośrodkiem religijnym Puszczy, ale i gospodarczym. Wspominaliśmy o przywileju króla Jana Kazimierza z 1650 r. na 3 targi. Następni królowie czynili dalsze nadania. Zakonnicy pozbawieni normalnych dochodów parafialnych musieli z czegoś żyć i utrzymać kościół; biedny lud puszczański niewiele mógł im pomóc, zwłaszcza w pierwszych latach. W 1677 r. Jan III Sobieski nadał 3 włóki gruntu oraz place do wybudowania szkoły, browaru i karczmy; w 1718 r. August II zezwolił na odbywanie co niedzielę jarmarków, z których dochód miał iść na budujący się wówczas kościół, na utrzymanie księży i mieszkańców wsi Myszyniec; w 1740 r. August III potwierdził wszystkie przywileje; w 1774 Stanisław August pozwolił korzystać z tych uprawnień księżom diecezjalnym ²³.

Od połowy XVIII w. jezuita nie korzystali już ze wszystkich przywilejów, chociaż im prawnie przysługiwały. Starostowie ostrołęccy chcieli mieć również udział w dochodach z targów myszynieckich i karczmy. Nie mogli wszakże wejść na teren kościelny, a obok nie było żadnej wioski. Twórcą nowego osiedla stał się dopiero Marcin, zwany z rosyjską Martun, smolarz. Wraz z dwoma synami osiadł po wojnie szwedzkiej na gruntach należących do starosty. Stopniowo budowali się tam inni i pod boki Myszynca wyrosła konkurencyjna osada zwana Martuny, a później Myszyniec Nowy. Starostowie ostrołęccy wystawili tu karczmę i przenieśli targi. Doszło do zatargów z jezuitami, interweniował nawet nuncjusz papieski. Starosta Małachowski nie uląkł się żadnych grózb i systematycznie pozbawiał jezuitów ich dotychczasowych dochodów ²⁴. On też założył kościół w Kadzidle, do którego przyłączono kilkanaście wiosek podległych dotąd kościołowi myszynieckiemu.

Jezuici przebywali w Myszyncu do zniesienia ich zakonu, a ściśle

²² ARSJ. Historia 1705-1710. Lith. 45 k. 221, 222; Lith. 43 k. 30; 1711-1716. Lith. 46 k. 200.

²³ ADŁ sygn. 319 k. 42, 85, 88; sygn. 320 k. 147; Acta Visitationis Generalis anno 1775 sygn. 173 k. 157.

²⁴ A. Dobrski do dziekana. Myszyniec 29 IX 1827 — ADŁ sygn. 320 k. 147.

mówiąc, pozostali tu jeszcze dłużej, ale już jako księża diecezjalni. W 1775 r. proboszczem był Paweł Jaklicki z pochodzenia Litwin, wikariuszami: Franciszek Lubowicki z Litwy, Józef Mucharski z Mazur, Jakub Pławiński z Inflant, Michał Skrzypski z Warmi i Józef Zdrojewski z Mazur, wszyscy byli jezuici. Biskup, płocki M. J. Poniatowski zobowiązał proboszcza, by utrzymywał stale 4 wikariuszów. Jeden z nich winien znać język niemiecki, konieczny do słuchania spowiedzi. Księża mieli nauczać lud nie tylko w kościele, ale i po wioskach²⁵. Konieczność znajomości języka niemieckiego staje się zrozumiała, gdy uwzględnimy fakt, iż kościół myszyniecki miał pod duchową opieką miasta i wsie w Prusach: Czayki, Faryn, Jeleniec, Jerutka, Klon, Kokoszka, Księżylasek, Kurwia, Mikołajki, Olszyny, Piasutno, Pupy, Rozogi, Szczytno, Wielbarg, Wilanów, Zieląki i inne²⁶, i że uprzednio jeden z jezuitów był specjalnie delegowany do opieki nad katolikami tam zamieszkałymi. W 1765 r. Buchowieccy zrobili na utrzymanie tego zakonnika zapis na dobrach Suski i Rozwory. Po kasacie zakonu zapis ten przeznaczono na fundusz Komisji Edukacji Narodowej, a księża miała wyposażyć kuria biskupia; tej wszakże brakowało pieniędzy²⁷. W dodatku fundusz samej parafii umniejszał się. Przyczyniło się do tego także podniesienie w 1791 r. Myszynca do godności miasta²⁸. Odebrano wówczas kościołowi dochód z targów i karczmy, które przeszły na korzyść miasta. Doszły ponadto specjalne podatki miejskie. Wprawdzie w 1819 r. rząd dał w zamian 1622 zł rocznie, ale suma ta równoważyła tylko w części dawne dochody. „Jak ciało utrzymuje się pokarmem, pisał proboszcz myszyniecki, tak to miejsce utrzymywało się propinacją (karczmą), jarmarkami, wsią i wrębem wolnym. Wziąć ciała pokarm, wszystkie członki mdleją i upadają; przez odcięcie przeznaczonego funduszu toż samo widać tu w gospodarstwie kościelnym i rolniczym, od chwili gdy został odjęty”²⁹. Różnicę zauważyli też parafianie. W 1810 r. pisali, iż dawniej było 5 księży, a każdy miał swoje konie i służącego. Teraz parafianie muszą jeździć po księdza. Winę za ten stan składali na miejscowego proboszcza, nie rozumiejąc zaszłych zmian³⁰. Przy tak licznej parafii starczyłoby pracy i dla dawnej liczby księży; gorzej było z utrzymaniem. Pozostał przeto proboszcz i dwaj wikariusze. Tak było do końca XIX w. z tym, że u schyłku tego stulecia tworzyły się nowe ośrodki duszpasterskie i przy nich osiadali

²⁵ M. J. Poniatowski, Pułtusk 28 II 1774 — tamże k. 148.

²⁶ ADŁ sygn. 173 k. 159.

²⁷ A. Dobrski do dziekana, Myszyńiec 29 IX 1827 — ADŁ sygn. 320 k. 150, 159; sygn. 319 k. 39.

²⁸ Niedziałkowska, jw. s. 101.

²⁹ A. Dobrski do dziekana, Myszyńiec 29 IX 1827 — ADŁ sygn. 320 k. 149, 209.

³⁰ Opis parafii, Myszyńiec 16 IV 1810 — ADŁ sygn. 319 k. 48.

kapłani. Obecnie są w Myszyńcu 4 księży. Trudno tu wszakże czynić porównania do stanu z przeszłości, zwiększyła się bowiem gęstość zaludnienia, a zmniejszył się teren parafii.

2. Wioski i ludność

Wspominaliśmy, iż w 1668 r. misjonarze obsługiwali około 50 wsi bądź osad, czy innych skupisk ludności, których nazw nie znamy. Ogólna liczba ludności wynosiła wówczas około 9 tys. W 1740 r. odeszły wioski do nowo powstałej parafii Kadzidło. Przełożony jezuitów łomżyńskich określił ich liczbę na 15. Po zniesieniu zakonu w 1775 r. w skład parafii Myszyńiec wchodziły wioski: w starostwie ostrołęckim — Bandysze, Brzozowy Kąt, Ciętek, Czarnia, Dąbrowy, Długie, Drężek, Klimek, Martuny, Myszyńiec, Niedźwiedź, Pełty, Poświętne, Ruchaje, Surowe, Sidziborek, Wołkowe Łąki, Wydmusy, Wykrot, Zalesie i Zdunek; w leśnictwie łomżyńskim zaś — Dęby, Dudy, Grądzkie, Ksepki, Łacki, Łyse, Piątkowizna, Pupkowizna, Serafin, Świnia, Wejda, Zalas i Warmijak; razem 34 wioski. Zamieszkiwały je 3334 osoby spowiadające się, 989 dzieci, 49 luteran i 23 żydów. Parafia rozciągała się na 6, 5 mili wzdłuż i 3, 5 mili wszerz (mila — 7145, 99 m). Od wschodu graniczyła z parafią Kolno, od południa z Nowogrodem i Kadzidłem, od zachodu z Zarebami Kościelnymi. Granicę północną stanowiły Prusy³¹.

Przypatrzmy się z kolei wioskom w pół wieku później, w 1830 r. W spisie uwzględniono liczbę domów i mieszkańców każdej wsi³² (zob. s. 161).

W ciągu pół wieku przeto ilość wiosek wzrosła z 34 do 44, ludność z 4304 do 12 671.

Prawie pół wieku potem, w 1876 r., skład parafii Myszyńiec był następujący³³ (zob. s. 162).

Po kolejnym 50-leciu, w 1926 r., do parafii Myszyńiec należały takie oto wioski (cyfry określają liczbę zamieszkujących je osób): Antonia 98, Bandysie 475, Białusny Lasek 165, Browary 36, Ciętek 228, Charcibałda 276, Dąbrowy 1484, Drężek 205, Dudy 428, Gadomskie 125, Grądzkie 165, Kikuła 65, Krysiaki 454, Myszyńiec Osada 1585, Myszyńiec Stary 964, Niedźwiedź 336, Pełty 645, Pozary 75, Sidzi Borek 210, Warmiak 150, Wołkowe 1175, Wydmusy 696, Wykrot 785, Zalesie 578 i Zdunek 310 — razem 25 wiosek i 11 513 mieszkańców³⁴. Zauważamy tu wielką różnicę

³¹ ARSJ. Historia 1730-1742. Lith. 49 k. 270; ADŁ sygn. 173 k. 159.

³² A. Dobrski, Wykaz wsi, Myszyńiec 19 X 1830 — ADŁ sygn. 320 k. 195.

³³ Proboszcz do naczelnika powiatu, Myszyńiec 24 II/7 III 1876 — ADŁ. Akta konsystorza jeneralnego płockiego dotyczące kaplicy w Łysem 1866-1923 sygn. 300 k. 85.

³⁴ Wizytacja 17 V 1926 — ADŁ. Myszyńiec 1922-1933 k. 65.

Nr	Nazwa	Liczba domów	Ludność
1	Antonia	14	94
2	Antonia	8	38
3	Bandysie	38	251
4	Brzozowy Kąt	17	116
5	Charcibałda	13	107
6	Cherubin	22	190
7	Cięck	24	192
8	Cyk	25	183
9	Czarnia	39	247
10	Dawia	15	92
11	Dąbrowy	125	656
12	Dęby	29	185
13	Długie	31	190
14	Dreżek	25	166
15	Dudy	39	253
16	Gadomskie	7	48
17	Grądzkie	20	140
18	Klimek	24	154
19	Krysiaki	40	260
20	Ksepki	58	445
21	Maciejowaszyja	6	40
22	Miasto Myszyniec	135	1460
23	Niedźwiedź	28	201
14	Łączki	69	504
25	Lyse	88	572
26	Osada Budy	3	17
27	Piątkowizna	48	354
28	Pupkowizna	36	253
29	Pełty	81	506
30	Putażnia Rokitowska	2	13
31	Ruchaje	13	112
32	Serafin	41	238
33	Stary Myszyniec	84	647
34	Świdwiborek	22	149
35	Tyczek	15	129
36	Warmiak	22	159
37	Wenecya	20	145
38	Wolkowe	122	791
39	Wykrot	83	562
40	Wydmusy	65	424
41	Zalas	46	262
42	Zalesie	45	301
43	Zdunek	28	203
44	Surowe	87	622
		<u>1809</u>	<u>12641</u>
	(z podliczenia autora	1802	12671)

Nr	Nazwa	Dusz	wiorst od Myszyńca (wiorsta = 1,0668 km)
Gmina Łyse			
1	Antonia	115	11
2	Dęby	396	9
3	Dudy	408	9
4	Grądzkie	215	9
5	Łyse	1046	14
6	Tyczek	190	12
7	Warmiak	224	12
8	Wejda	479	14
9	Zalas	595	14
Gmina Myszyńiec			
10	Antonia	72	9
11	Browary	20	1
12	Cięck	217	6
13	Cyk	228	8
14	Dąbrowy	985	7
15	Krysiaki	406	9
16	Maciejowaszyja	55	3
17	Myszyńiec	1004	—
18	Myszyńiec Stary	854	2
19	Niedźwiedź	337	7
20	Pełty	674	7
21	Świdziborek	317	4
22	Wolkowe	1107	3
23	Zawody	15	1
Gmina Turośl			
24	Ksepki	716	18
25	Łączki	678	14
26	Pupkowizna	388	18
Gmina Wach			
27	Bandysie	385	13
28	Białusnylasek	236	5
29	Brzozowykał	214	7
30	Charcibałda	202	6
81	Charcibałda Budy	60	8
32	Cupel	127	14
33	Czarnia	343	10
34	Dłgie	357	14
35	Drężek	224	4
36	Gadomskie	109	8
37	Ruchaje	176	12
38	Surowe	846	14
39	Wydmusy	597	5
40	Wykrot	807	6
41	Zalesie	410	7
42	Zdunek	376	5
		17 210	

ilości wiosek w porównaniu z 1876 r. W międzyczasie bowiem wyodrębniły się z Myszyńca nowe parafie.

Obecnie w skład parafii Myszyńiec wchodzi następujące wioski: Myszyńiec, Myszyńiec Stary odległy od kościoła 2-6 km, Antonia — 11, Biały Lasek — 4, Browary — 1, 5, Charcibałda — 9, Cięć — 8, Dąbrowy — 7, Drężek — 3, Gadomskie — 11, Grądzkie — 12, Krysiaki — 9, Maciejowa Szyja — 3, Niedźwiedź — 6, Pełty — 7, Świdwiborek — 4, Wolkowe — 4-10, Wydmusy — 4, Wykrot — 7, Zalesie — 8, Zdunek — 6. Zamieszkuje je ponad 13 tys. osób.

3. Kościół i dzwonnica

Wszystkich mieszkańców wymienionych wiosek od ponad trzech wieków skupia kościół parafialny w Myszyńcu. Prześledźmy dzieje kolejnych świątyń. Pierwsza stała w Myszyńcu już w 1650 r. zbudowana niedawno przedtem. Król Jan Kazimierz, jak mówiliśmy, przeznaczył dochody z trzech jarmarków na utrzymanie „ad ecclesiam noviter aedificatam” — kościoła świeżo zbudowanego. W cztery lata potem tenże król nadając place pod budowę plebanii i na ogrody zaznaczył, iż żona jego „sacellam nuper extrui” — niedawno zbudowała kaplicę. W jednym więc piśmie świątynia została nazwana kościołem, w drugim zaś — kaplicą. Trudno z tych wzmianek coś powiedzieć o samej świątyni. Nieco więcej danych dostarcza sprawozdanie przełożonego łomżyńskiego z 1668 r. Zaznaczył w nim, iż kościół był skromny, mały i w tym roku go powiększono oraz ozdobiono; ogrodzono też cmentarz. Kolegium łomżyńskie ofiarowało dla Myszyńca srebrny kielich i patenę³⁵. Świątynia ta istniała do około 1698 r. W tym czasie bowiem spotykamy nową. Zbudowana z drzewa, posiadała 4 wieże z krzyżami i połączanymi kopułami. W ołtarzu znajdował się w połączonych ramach piękny obraz Matki Najświętszej z Dzieciątkiem Jezus, duża statua jakiejś świętej postaci oraz krzyż Pana Jezusa sprowadzony z Prus. Podłoga była z desek, chór podtrzymywały ozdobne kolumny. Zakupiono nowe szaty kościelne i kielich. Musiała to być piękna świątynia, skoro przełożony łomżyński nazwał ją „bazyliką”. Dodał, iż dorównuje, jeśli nie przewyższa, swoim wyglądem innym bazylikom na Mazowszu. Zaznaczył, iż zbudowano ją „świeżo”. Przy świątyni powiększono cmentarz, wystawiono też dom mieszkalny dla zakonników. Duże zasługi w tym miał starosta ostrołęcki Jan Kos. Nowa świątynia jeszcze bardziej przyciągała wiernych. Dzień św. Marcina zgromadził ich tylu, iż, jak pisał przełożony łomżyński, trudno spot-

³⁵ ARSJ. Lith. 41 k. 22.

kać więcej na dorocznych uroczystościach kościelnych albo w szczególnie czczonych miejscach ³⁶.

Owa piękna bazylika istniała bardzo krótko. Do jej zniszczenia przyczyniła się wojna. Początkowo walczące armie omijały Puszczę ze względu na niedogodny do poruszania się teren i brak zaufania do mieszkańców lasów. W 1704 r. oddział złożony z kilkudziesięciu ludzi zapuścił się do Myszyńca, napotkał jednak na opór przy ściąganiu kontrybucji. Żołnierze zabrali jezuitę Sarnowskiego jako zakładnika i wycofali się ³⁷. Krwawe wydarzenia przyniósł Puszczę dopiero r. 1708. Król szwedzki Karol XII pokonał w Saksonii Augusta II i skierował swe wojska przeciw drugiemu wrogowi, Rosji. W początkach stycznia 1708 r. wyruszył z Brześcia na czele 41-tysięcznej armii w kierunku Grodna przez płockie Mazowsze. Część armii wraz z królem zapuściła się w Puszczę. W obronie swych siedzib Kurpie chwycili za broń, doszło do walki. Karol XII wydał rozkaz mordowania schwytanych z bronią i palenia wiosek ³⁸. Spłonął wówczas kościół i zabudowania kościelne. Wojsko zabrało ze sobą 4 ojców. Brat zakonny schronił się do lasu, gdzie schwytali go żołnierze, a dowódca skazał na śmierć; wyroku nie wykonano ³⁹.

Działo się to w styczniu, a już na wiosnę postanowili jezuita rozpocząć budowę nowej świątyni. Konieczna była do tego pomoc okolicznych mieszkańców, zwłaszcza przy zwózce drzewa. Ci wszakże myśleli najpierw o swoich domostwach, również zniszczonych przez wojsko. Może byli i zmęczeni budową poprzedniego kościoła. Starosta Jan Kos wydał nawet specjalne polecenie, by nie odmawiali zakonnikom pomocy. Być może postawiono wówczas prowizoryczną kaplicę. Do budowy kościoła przystąpiono dopiero w 1716 r. Wielkim dobrodziejem parafii okazał się niejaki Stawski. On to bezinteresownie zajął się pracami i zbieraniem funduszu. Nie znamy daty zakończenia budowy, ale stało się to na pewno przed 1723 r. Wiele lat potem, 22 X 1755 r. przy okazji odwiedzin parafii biskup Józef Eustachy Szembek konsekrował kościół; nadał mu tytuł Trójcy Przenajświętszej ⁴⁰. Kościół ten przetrwał do początku obecnego stulecia. Był zbudowany z drzewa, jego długość wynosiła około 36 m, szerokość 12 m, a wysokość — 11 m. Posiadał 3 wieże zakończone krzyżami. Dach miał pokryty kłińcem. Do świątyni prowadziły drzwi główne i dwoje bocznych, czwarte — do zakrystii. Wnętrze oświetlało 11 okien dużych i 9 małych. W 1723 r. znajdowało się tu 7 ołtarzy, w 1775 —

³⁶ Tamże 44 k. 132, 133, 260.

³⁷ Tamże k. 263.

³⁸ M a j e w s k i, jw. s. 409 n.

³⁹ ARSJ. Lith. 45 k. 22, 23.

⁴⁰ A. Dobrski do dziekana, Myszyńiec 29 IX 1827 — ADL sygn. 320 k. 147, 153.

już 12, w 1826 — 14; w każdym z nich były przeważnie dwa obrazy⁴¹. Z biegiem lat kościół wymagał remontów, dokonywano ich kilkakrotnie. Największe prace podjęto w 1872 r. Wówczas m. in. zmniejszono liczbę ołtarzy do 7 i pokryto dach blachą⁴². Świątynia nie tylko chyliła się stopniowo ku upadkowi, ale i nie spełniała dobrze swej roli — była zbyt mała dla tak licznej parafii, mieściła bowiem tylko do 2 tys. wiernych. Na budowę nowej trudno było uzyskać zezwolenie.

Dopiero r. 1905 przyniósł w polityce daleko idące zmiany. Już w następnym roku rozpoczęto budowę obecnego kościoła. Plany dla niego wykonał inżynier Przeclawski z Łomży⁴³. I wojna światowa zahamowała prace budowlane. Do 1920 r. wykończono mury i sklepienie. Jedynie nad chórem nie było sklepienia, a jedną z naw bocznych pokrywał dach słomiany. W listopadzie 1921 r. przeniesiono nabożeństwo do nowego kościoła. Stał on na miejscu dawnej drewnianej świątyni. Należy do największych kościołów w diecezji łomżyńskiej. Jego długość wynosi około 58 m, szerokość 27 m, 2 wieże na frontonie mają wysokość 36 m. Jest zbudowany z cegły w stylu neogotyckim. Posiada 5 naw i 4 przybudówki: zakrycie, po przeciwległej stronie kaplicę obok prezbiterium oraz 2 wieżyczki na frontonie⁴⁴.

Rozpoczynając budowę świątyni rozebrano stary kościół. Z drzewa po nim zbudowano na cmentarzu grzebalnym kaplicę i tam odbywała się służba boża. Z chwilą przeniesienia nabożeństwa do nowej świątyni kaplica okazała się mniej potrzebna, w dodatku dach na niej wymagał nowego pokrycia. W 1923 r. została sprzedana, a uzyskane pieniądze użyto na potrzeby nowego kościoła⁴⁵.

Z pejzażem Myszyńca zrosła się od ponad 2 wieków dzwonnica. Jest to najstarsza murowana budowla stolicy kurpiowskiej. Długość jej wynosi około 18 m, szerokość 8 m i wysokość 12, 5 m. Wyróżnia się spośród zabytków starego budownictwa polskiego tym, iż ma bardziej rozwinięty plan niż inne wieże i dzwonnice, wynikający widocznie z jej dostosowania do potrzeb powstającej w Puszczy osady. Jest to dzwonnica i brama wejściowa zarazem, a także schronisko dla ludu gromadzącego się na uroczystości kościelne. Zebranych, którzy w kościele pomieścić się nie mogli, chroniły przed słońcem sklepienie przybudówki wystawione po

⁴¹ ARSJ. Historia 1723-1729. Lith. 48 k. 66, 69; ADŁ sygn. 173 k. 157; sygn. 319 k. 312.

⁴² Opis 3/15 VI 1880 — ADŁ sygn. 320 k. 772.

⁴³ F. Karwacki do konsystorza, Myszyńiec 5 XII 1906 — ADŁ. Akta parafii Myszyńiec 1858-1920 sygn. 321 k. 192.

⁴⁴ F. Kuligowski do kurii, Myszyńiec 30 V 1922 — ADŁ. Myszyńiec 1922-1933 k. 9.

⁴⁵ F. Kuligowski do kurii, Myszyńiec 5 I 1922 i 27 XII 1923 — ADŁ sygn. 321 k. 221, 246.

obu stronach wieży. Wraz ze sklepioną również sienią, przez którą wchodzi się na cmentarz kościelny, tworzą one obszerne podcienia z arkadami otwartymi od strony ołtarza, które, jak można wnosić z niewykończonych ścian bocznych, są zapoczątkowaniem sklepionej galerii, jaka miała otaczać cmentarz kościelny. Wieża Myszyniecka była też miejscem karania winowajców. Świadczą o tym wmurowane po obu stronach bramy żelazne kuny stanowiące jej osobliwość. Prawdopodobnie na więzienie dla przestępców przeznaczano nieraz sklepione lochy, jakich pod innymi dzwonnicyami nie spotykamy, a które jako składy służyć chyba nie mogły z powodu zbyt wąskich schodów do nich prowadzących⁴⁶. Trudno jest ustalić dokładnie czas budowy dzwonnicy, zazwyczaj podaje się r. 1754.

W spisie wizytacyjnym z 1775 r. zaznaczono, iż w 3-piętrowej dzwonnicy najniższe piętro jest równocześnie bramą na cmentarz kościelny, na drugim wiszą 2 dzwony i sygnaturka, na trzecim jest duży zegar. W 1826 r. spotykamy już 3 dzwony i sygnaturkę; czwarty największy dzwon po pęknięciu przetransportowano do przelania w Krakowie. Kiedy wieszono go z powrotem komora celna zażądała bardzo wysokiej opłaty, pozostał więc za ówczesną granicą⁴⁷. Nowe dzwony, po zniszczeniu dawnych w czasie wojny, w 1922 r. zawieszono już na wieży zbudowanego kościoła. Zegar co pewien czas psuł się. W 1810 r. parafianie narzekali, iż od dwu lat nie działa „przez co nie ma wygody”. W 1826 r. już wskazywał czas, ale jeszcze wymagał znacznej reperacji. W 1851 r. zaznaczono tylko, iż wymaga reperacji, w 1866 wybijał godziny, w 1880 znów wymagał reperacji, w 1886 był już rozebrany⁴⁸. W latach następnych nie spotykamy o nim wzmianek, obecnie też nie ma go na dawnym miejscu. Dzwonnica więc straciła częściowo swoje pierwotne przeznaczenie. W 1906 r. omal nie przestała istnieć, rozpoczynając bowiem budowę kościoła postanowiono ją rozebrać, by nie zasłaniała frontonu przyszłej świątyni. Część parafian sprzeciwiała się temu i sprawa oparła się o Komisję Archeologiczną Petersburską⁴⁹.

Na cmentarzu grzebalnym była drewniana kaplica. Wspomniana jest w opisie parafii z 1826 r. Nie wiadomo, kiedy się tam znalazła, została wszakże „przeniesiona na cmentarz z innego miejsca”. Prawdopodobnie stała uprzednio na placu po spalonym w 1708 r. kościele do 1716 r., kiedy

⁴⁶ S. Szydler, architekt, Warszawa 22 XII 1906 — tamże k. 212.

⁴⁷ Spis 19 I 1826 — ADŁ sygn. 219 k. 330.

⁴⁸ F. Kuligowski do kurii, Myszyniec 30 V 1922 — ADŁ. Myszyniec 1922-1933 k. 10; sygn. 319 k. 48, 330; sygn. 320 k. 599, 776, 830; Akta śledcze kościoła w Myszyniu 1866 sygn. 322 k. 57.

⁴⁹ F. Karwacki do konsystorza, Myszyniec 5 XII 1906 — ADŁ sygn. 321 k. 192.

rozpoczęto budowę nowej świątyni. W 1866 r. była już w bardzo złym stanie, w 1880 r. wspomniano o jej rozebraniu⁵⁰.

Z tego, co powiedzieliśmy, wynika, iż jezuici myszynieccy duszpasterzowali w całej Puszczy Kurpiowskiej. Był to teren bardzo rozległy i na dłużej 1 placówka nie mogła wystarczyć. Powoli więc zaczęto tworzyć nowe ośrodki duszpasterskie. Przedstawimy je w kolejności powstawania.

II. ROZWÓJ SIECI PARAFIALNEJ OD XVIII WIEKU DO DZISIAJ

1. Parafie na obszarze dzisiejszej diecezji łomżyńskiej

W XVIII w. w Puszczy Kurpiowskiej były tylko 2 parafie: Myszyniec i Kadzidło. Co więcej, w 1775 r. proboszcz myszyniecki zanotował: „kaplic żadnych po parafii nie masz”. Dopiero wiek następny miał przynieść rozwój nowych ośrodków duszpasterskich. W międzyczasie zaszły duże zmiany w życiu politycznym kraju. Teren Puszczy znalazł się w zaborze pruskim, następnie w Księstwie Warszawskim i w Królestwie Polskim. Zanikł podział na dawne starostwo łomżyńskie i ostrołęckie. Część Puszczy znalazła się w departamencie płockim, reszta w łomżyńskim. W pierwszym były Myszyniec i Kadzidło, w drugim część wiosek należących do tych parafii. W dalszym ciągu jednak cała Puszcza Kurpiowska wchodziła w skład diecezji płockiej. Rok 1818 przyniósł podział także w administracji kościelnej. Utworzono wówczas na terenie Królestwa Polskiego 8 diecezji, m. in. augustowską, czyli sejneńską, której obszar pokrywał się z terenem guberni augustowskiej. Z diecezji płockiej odeszły wówczas do świeżo utworzonej diecezji augustowskiej dekanaty: łomżyński, wąsoski i wiski. Granica diecezji przebiegała przez Puszcę. Kadzidło i Myszyniec pozostały w diecezji płockiej, zaś część ich wiosek odeszła do nowej diecezji; Nowogród i Kolno były w tej ostatniej. Podział administracyjny kraju utrzymał się do 1866 r. Wówczas utworzono 10 guberni i 85 powiatów, zamiast istniejących dotychczas 5 guberni i 39 powiatów. Ułatwiała to władzom carskim ściślejszy nadzór. Z guberni augustowskiej powstały dwie: łomżyńska i suwalska. Pierwsza objęła także część diecezji płockiej, m. in. Puszcę⁵¹. Uwzględnienie tych wszystkich zmian pomoże nam zrozumieć proces powstawania nowych parafii.

Już w 1808 r. prefekt departamentu łomżyńskiego proponował bisku-

⁵⁰ ADŁ sygn. 320 k. 741, 776.

⁵¹ W. Jemielity. *Diecezja augustowska czyli sejneńska w latach 1818-1872*. Lublin 1972 s. 10, 19.

powi płockiemu odłączenie od Kadzidła i Myszyńca na korzyść Nowogrodu i Kolna wiosek leżących w departamencie i powiecie łomżyńskim. Miały to być: z parafii Myszyńiec — Antonia, Cherubin, Dawia, Dęby, Dudy, Grądzkie, Ksepki, Łączki, Łyse, Piątkowizna, Pupkowizna, Serafin, Tyczek, Warmiak, Wejda, Wenecya i Zalas; z parafii Kadzidło — Baba, Brzozowa, Czarnia, Lipniki, Plewki, Szafranki, Tartak i Złotagóra. Ludność pytana w tej sprawie opowiedziała się przeciw zmianom, motywuując swe stanowisko tym, iż do Nowogrodu i Kolna jest dalej, a przeprawy przez rzeki są trudniejsze. Ostatecznie wszystko pozostało jak dawniej⁵². Należy tu wyjaśnić powód zainteresowania władz cywilnych organizacją parafii. Jak wspominaliśmy, jedynymi urzędnikami stanu cywilnego byli wówczas duchowni. Księgi parafialne urodzeń, ślubów i zgonów były równocześnie własnością państwową. Co roku księży przysyłałi do władz cywilnych sprawozdania o stanie ludności. Przynależność wiosek z różnych departamentów do jednej parafii komplikowała obliczenia, przesyłanie sprawozdań itd.

Nową próbę wyłączenia wspomnianych wiosek z diecezji płockiej powziął w 1865 r. biskup sejneński Konstanty Łubieński. Na jego życzenie wyznaczono komisję, w skład której weszło 2 księży i 2 urzędników z guberni. Komisja orzekła, iż wioski parafii myszyńskiej położone w powiecie łomżyńskim są zbyt oddalone od swego kościoła i należy przydzielić je do projektowanych parafii Lemana i Zalasa. Realizacja projektu doszłaby może do skutku, gdyby nie zmiany administracyjne z 1866 r.⁵³. Przypatrzmy się teraz tworzeniu parafii od XVIII w. do dzisiaj.

1. KADZIDŁO

Wspomnieliśmy o zatargach, na tle' dochodów, starosty Jana Małachowskiego z jezuitami myszyńskimi. Starosta ów stał się dobrodziejem nowej parafii. W 1740 r., współdziałając z biskupem Antonim Dębowskim, wybudował w Kadzidle kościół i częściowo go uposażył. W tymże roku biskup konsekrował świątynię. Duszpasterstwo powierzył już nie zakonnikom, ale księdzu diecezjalnemu. Sprawował on swe funkcje w obrębie wiosek: Chudek, Gleba, Golanka, Grale, Jazgarka, Jeglijowiec, Kadzidło, Kierzek, Klimki, Kopaczyska, Krobie, Lipniki, Olszyny, Piaseczne, Płoszyce, Skrzypiec, Strzałki, Szafranki, Siarcza Łąka, Tartak i Wach, które uprzednio należały do Myszyńca i Nowogrodu, a od momentu powstania nowej parafii zostały do niej przyłączone. Wkrótce po-

⁵² K. Łubieński do konsystorza pułtuskiego, Łomża 13 VIII 1808 — ADŁ sygn. 319 k. 27, 29, 32.

⁵³ ADŁ sygn. 320 k. 720, 723, 745; sygn. 321 k. 40-49, 65, 80; Akta kaplicy we wsi Leman i odłączenia 12 wsi od parafii Myszyńiec 1864-1913 sygn. 236 k. 90, 143.

tem biskup J. E. Szembek (1751-1758) dołączył do Kadzidła wioski z parafii ostrołęckiej: Brzozowa, Dąbrówka, Długi Kąt, Dylewo, Gibałka, Lelis, Łodziska, Nasiadki i Tatary⁵⁴. Prawie te same wioski — jest ich 29 — tworzą parafię Kadzidło i dzisiaj; są to (cyfry określają odległość od świątyni w km): Kadzidło, Brzozówka 3, Chudek 7, Długi Kąt 6, Dylewo 9, Gibałka 7, Gleba 7, Golanka 3, Grale 7, Jazgarka 8, Jeglijowiec 4, Karaska 10, Kierzek 9, Klimki 8, Krobia 6, Kuczyńskie 3, Lelis 8, Łodziska 9, Olszyny 10, Piasecznia 5, Podgórze 6, Rososz 6, Siarczałaka 3, Strzałki 3, Sul 4, Szafarnia 7, Tatary 3, Todzia 4, Wach 8; razem 29. W 1914 r. wioski te zamieszkiwało 9047 katolików, 28 prawosławnych, 128 mariawitów i 165 żydów, w r. 1932 — 9743 osób, w tym 46 mariawitów i 240 żydów⁵⁵. Obecnie ludność parafii wynosi około 8900 osób.

Pierwszy kościół zbudowano na gruncie piaszczystym, bez fundamentów. W 1775 r. zanotowano, iż „ściany z węglów i zamków wychodzą, podwaliny piasek pożera, okna tyle razy naprawiane lotrują się od wiatru [...] kopułki i sam kościół wkrótce od szturm wietrznego wywrócić się mogą”⁵⁶. Już w 1783 r. syn starosty, Antoni Małachowski, wybudował nowy drewniany kościół o wymiarach: długość około 34 m, szerokość 18 m i wysokość 12 m. Świątynia ta przetrwała sto lat. Budowę nowej podjęła parafia pod kierownictwem księdza Konstantego Rejchla. W 1886 r. kościół był już wykończony. W rok potem, 26 V konsekrował go bp Henryk Kossowski. Świątynia ma długości około 60 m i szerokości 28 m; może pomieścić do 5 tys. wiernych. Posiada 3 nawy, główna jest wyższa od bocznych⁵⁷. Podczas I wojny światowej wojsko zrujnowało dynamitem wieże, a spadający mur uszkodził dach. II wojna nie spowodowała większych zniszczeń⁵⁸. W 1962 r. zaliczono kościół wraz z najbliższym otoczeniem w promieniu 50 m do zabytków; świątynia jest przykładem neobarokowej architektury sakralnej⁵⁹. Plebania została wymurowana w 1889 r. Po II wojnie światowej ks. M. Mieszko wybudował kilka kaplic w otoczeniu kościoła.

Nazwa miejscowości pochodzi od czynności liturgicznej — kadzenia. Jako kadzidła używano tam bursztynu, który zmielony na maleńkie drobinę i sypany na rozpalone węgle wydaje przyjemny zapach⁶⁰.

⁵⁴ ADŁ sygn. 173 k. 18.

⁵⁵ Spis 13 IV 1914 i 26 I 1932 — ADŁ. Kadzidło 1914-1933 k. 28, 82.

⁵⁶ Opis 18 X 1827 — ADŁ. Akta w interesie kościoła i beneficjum we wsi Kadzidle sygn. 174.

⁵⁷ Opis 13 IV 1914 — ADŁ. Kadzidło 1914-1933 k. 19 n.

⁵⁸ Sprawozdanie proboszcza, Kadzidło 15 IX 1915 i 28 II 1945 — ADŁ. Kadzidło 1934-1974.

⁵⁹ Ministerstwo, Warszawa 12 IV 1962 — tamże.

⁶⁰ Syska, jw. s. 72.

2. TUROŚL

W 1811 r. nadleśniczy Michał Szaniawski i okoliczni mieszkańcy zbudowali w Turośli drewnianą kaplicę. Wkrótce potem zwrócili się do biskupa o przysłanie księdza. Tłumaczyli, iż do parafialnego kościoła w Kolnie mają daleko. Dojazd utrudnia rzeka Piszna, strugi, bagna, oparzeliska i inne miejsca niedostępne zwłaszcza wiosną i jesienią. W marcu 1817 r. biskup upoważnił księdza Andrzeja Żmijewskiego do zorganizowania w Turośli nowego ośrodka duszpasterskiego. Mieszkańcy wsi: Bączki, Cieciorzy, Cieloszka, Juř, Krusza, Nowaruda, Pieklik, Pogorze, Popiołki, Potaś, Szablak i Trzczańskie z parafii Kolno oraz Cherubin, czyli Świnia, Pupkowizna, Serafin i Wenecya z parafii Myszyniec zobowiązali się utrzymywać kapłana. W kwietniu 1821 r. również rząd zezwolił tu księdzu zamieszkać. Przybyły kapłan udzielał sakramentów, grzebał zmarłych, nauczał. Nie mógł jedynie głosić zapowiedzi i błogosławić małżeństw; z tym wierni mieli udawać się do kościoła parafialnego. Początkowo nie spisywał też aktów urodzeń i zgonów. Dopiero w sierpniu 1825 r. władze cywilne mianowały księdza Walentego Jurskiego urzędnikiem stanu cywilnego. Pomimo to był on nadal wikariuszem parafii Kolno, w pełni zależnym od miejscowego proboszcza. Stan taki stwarzał atmosferę niezadowolenia i tymczasowości. Chcąc ją usunąć 17 I 1831 r. biskup augustowski postanowił, iż kościół w Turośli ma być filialnym, a pracujący tu ksiądz ma spisywać także akta ślubów. Niestety, ks. Jurski wkrótce zmarł, a jego następcą okazał się nieudolny i małżeństwa błogosławił nadal proboszcz z Kolna. Dopiero 12 VI 1849 r. znów wprowadzono w życie rozporządzenie ze stycznia 1831 r.⁶¹

Biskup augustowski mógł decydować tylko o losie swoich diecezjan, czyli mieszkańców wiosek parafii Kolno. Nie miał zaś żadnych uprawnień do mieszkańców parafii myszyńskiej jako diecezjan płockich. Ci wprawdzie uczęszczali do Turośli, ale śluby zawierali w Myszyńcu i na tamtejszy kościół płacili składki. Nie dotyczyło ich rozporządzenie z 1831 ani z 1849 r. Dopiero 16 I 1850 r. za zgodą biskupa płockiego wioski Piątkowizna i Serafin całkowicie włączono do Turośli. Wioski Cherubin (Świnia) i Wenecya musiały na to czekać aż do 18 III 1869 r.⁶²

W 1866 r. w skład parafii wchodziły następujące wioski: Bączki 142 mieszkańców, Cieciorzy 496, Cieloszka 319, Jórki 47, Kląkor 43, Krusza 362, Nowaruda 308, Piątkowizna 456, Pieklik 35, Podgórne 60, Popiołki 187, Potasie 93, Serafin 363, Szablaki 205, Trzczańskie 63, Turośl (obok Bączki) 1, Wyżega 50; Cherubin (Świnia) 257, Wenecya 141; razem 3628

⁶¹ M. Błocki, Dekret, Sejny 12 VI i 31 XII 1849 — ADŁ. Akta kościoła filialnego w Turośli 1817-1906 sygn. 557 k. 138; sygn. 320 k. 557.

⁶² M. Błocki do biskupa płockiego, Sejny 16 I 1850; K. Łubieński, Dekret, Sejny 18 III 1869 — ADŁ sygn. 320 k. 566; sygn. 321 k. 116.

mieszkańców⁶³. Obecnie parafię Turośl tworzą wioski: (cyfry określają odległość od kościoła w km): Turośl, Adamusy 3, Bączki 1, Cieciorzy 7, Charubin 7, Cieloszka 2, Krusza 4, Nowa Ruda 4, Pieklik 3, Popiołki 6, Potasie 2, Szablaki 7, Trzczańskie 4, Wanacja 7, o łącznej ilości około 3500 wiernych.

Wspomnieliśmy, iż w 1811 r. zbudowano w Turośli kaplicę. Stała na wzgórzu nieco oddalona od zabudowań wiejskich. Długość jej wynosiła około 22 m, szerokość 18 m, wysokość 15 m. Posiadała 3 drzwi, 6 okien i była kryta słomą⁶⁴. W 1870 r. przystąpiono do budowy nowej świątyni pozorując, iż jest to remont dotychczasowej. Dnia 20 VIII 1871 r. dziekan kolneński poświęcił nowy kościół i przeniesiono tu nabożeństwa z prowizorycznej kaplicy na cmentarzu grzebalnym. Kościół był kryty gontami, zaś 2 wieże i sygnaturka — blachą. Z boków umieszczono 2 kaplice. Wnętrze świątyni oświetlało 21 okien większych i 3 małe⁶⁵. W 1945 r. kościół uległ poważnemu uszkodzeniu, które wkrótce usunięto. Obecnie trwają intensywne prace przy restauracji świątyni.

3. LIPNIKI

Wieś Lipniki założona była niewiele przed 1673 r., a jej mieszkańcy zajmowali się głównie bartnictwem⁶⁶. Z początku należała do parafii Nowogród, potem do Kadzidła. Zamieszkująca ją ludność miała daleko do kościoła, ponadto w okresie wiosennym wody rzeki Szkwy utrudniały dostęp do Kadzidła. Podczas wizytacji tej parafii około 1755 r. bp J. E. Szembek wybrał się osobiście do Lipnik. Poświęcił tu cmentarz i pozwolił na budowę kościoła. W 20 lat potem, w 1775 r., odbyła się następna wizytacja. Przedstawiciel biskupa wysłuchał prośb mieszkańców Lipnik i również pozwolił na budowę kościoła oraz domu dla księdza. Mógł on tu zamieszkać po uzyskaniu zgody proboszcza z Kadzidła i pracować pod jego kierownictwem⁶⁷. Wówczas mieszkańcy Lipnik i wsi okolicznych wybudowali kaplicę; do tego czasu księża odprawiali mszę i słuchali spowiedzi wielkanocnej w przygotowanej na ten cel stodole. Ksiądz w Lipnikach jednak nie zamieszkał, lecz w dalszym ciągu przyjeżdżali kapłani z Kadzidła. Zjawiali się w poniedziałek wielkanocny, w uroczystość Serca Jezusowego, Szkaplerznej NMP, Przemienienia Pańskiego, Dzień Zaduszny, św. Mikołaja, św. Szczepana, św. Błażeja i w okresie spowiedzi wielkanocnej⁶⁸.

⁶³ Spis z 1866 — ADŁ sygn. 557 k. 244.

⁶⁴ Opis 25 X 1819, 20 I 1825, 20 V 1865 — tamże k. 15, 93, 201.

⁶⁵ J. Ekstowicz i M. Kuderkiewicz do administratora diecezji, Turośl 2 VI 1870 i 21 VI 1871; Kolno 23 VIII 1871 — tamże k. 281, 288, 289.

⁶⁶ Piaścik, jw. s. 27.

⁶⁷ ADŁ sygn. 173 k. 33.

⁶⁸ M. Błocki do P. Straszynskiego, Nowogród 28 XII 1837 — ADŁ sygn. 557 k. 76.

Mówiliśmy, iż Kadzidło znalazło się w departamencie plockim, a potem w guberni plockiej, wioski zaś tej parafii: Baba, Brzozowa, Czarnia, Lipniki, Plewki, Szafranki, Tartak i Złotagóra w departamencie łomżyńskim, a potem w guberni augustowskiej. W dalszym jednak ciągu przynależały do diecezji plockiej. Już w 1808 r. podejmowano próbę utworzenia w Lipnikach parafii, ale bezskutecznie. Nowe usiłowania podjął w 1820 r. naddzierżawca ekonomii nowogrodzkiej Rowicki. Zaproponował, by budynki likwidowanego wówczas w Lipnikach wójtostwa przekazać na rzecz parafii⁶⁹. Jak było dawniej w zwyczaju, powołano komisję złożoną z przedstawicieli biskupa plockiego i augustowskiego oraz urzędników z gubernatorstwa. Komisja postanowiła przyłączyć do nowej parafii wioski:

Nr	Nazwa	Dymów	Ludności
z parafii Kadzidło			
1	Baba	50	260
2	Brzozowa	26	173
3	Czarnia	41	266
4	Lipniki	140	922
5	Plewki	14	94
6	Szafranki	59	351
7	Tartak	20	144
8	Złotagóra	5	37
z parafii Myszyniec			
9	Dawia	17	120
z parafii Nowogród			
10	Gawrychy	23	138
11	Kuzie	52	346
12	Popiołki	25	144
13	Wyk	43	241
		515	3236

Komisja uznała, iż należy tę parafię utworzyć, ponieważ ludności uczęszczanie na nabożeństwa utrudniają rzeki Narew i Pisna oraz struga Szkwa, przez co mieszkańcy tych wiosek słabo znają prawdy wiary. Biorą się stąd próżniactwo, pijaństwo i inne występki. Należy ją utworzyć także po to, by zaprowadzić porządek w zapisywaniu aktów urodzeń, zgonów i ślubów. Natomiast proboszczowie 3 zainteresowanych parafii nie odnosili się z entuzjazmem do zmian. Również mieszkańcy nie chcieli opodatkować się na utrzymanie księdza twierdząc, iż są biedni⁷⁰. Podo-

⁶⁹ Naddzierżawca do komisji wojewódzkiej, Kupiski 4 III 1820 — ADŁ. Akta utworzenia parafii w Lipnikach 1820-1900 sygn. 238 k. 4.

⁷⁰ Protokół komisji, Lipniki 30 VI 1824 — tamże k. 50 n., 74.

bnie jak cała Puszcza, tak i te wioski należały do rządu. On więc, według dawnego prawa, miał się zatroszczyć o potrzeby swoich podatników. Rzeczywiście, w 1837 r. rząd przeznaczył na utrzymanie kapłana 1000 zł i zobowiązał się wybudować kościół. Odtąd sprawy posunęły się szybko naprzód. Biskup płocki zrzekł się swoich uprawnień do wiosek w guberni augustowskiej i 4 V 1838 r. biskup sejneński mianował do Lipnik księdza J. Kondrackiego. W skład nowej parafii weszły jedynie wspomniane wioski z parafii Myszyniec i Kadzidło, nie zaś z Nowogrodu; łącznie 387 dymów i 2449 osób⁷¹. Obecnie parafię Lipniki tworzą wioski (cyfry określają odległość od świątyni w km): Lipniki, Baba 6, Dawia 4, Szafranki, 4, Tartak 2; liczba wiernych około 2300.

Początkowo odprawiano nabożeństwa w drewnianej kaplicy. Zbudowana po 1775 r. przez mieszkańców wiosek i księdza Szweykowskiego z Kadzidła miała długości 18 m, szerokości 12 i wysokości 7 m. Dach nad kościołem był pokryty słomą, nad kruchtą gontami a kopuła blachą⁷². Kiedy nie nadawała się już do kultu, rząd przeznaczył odpowiednią sumę na murowaną świątynię. Jej wznoszenie rozpoczęto w maju 1841 r. Miała być znacznie większa od kaplicy, tymczasem w budowie okazało się, iż ma wymiary podobne. Mogła pomieścić najwyżej 300 osób. W czerwcu 1844 r. była już wykończona, brakowało jedynie obrazów i organów. W listopadzie tegoż roku biskup upoważnił księdza z Lipnik do poświęcenia kościoła i przeniesienia tam nabożeństwa. Starą kaplicę należało sprzedać. W 1865 r. parafia przystąpiła do powiększenia kościoła. W rok potem po raz drugi poświęcono go, co świadczy o dużej ilości dokonanych zmian. W 1889 r. zbudowano jeszcze dwie wieże. Świątynia była pokryta blachą⁷³.

4. ŁYSE

Łyse leży przy dawnym gościńcu Myszyniec—Kolno. Dzięki temu położeniu wioska szybko się rozwinęła. Już w 1789 r. Paweł Gizieński, proboszcz myszyniecki, wybudował tutaj kaplicę i parafia Myszyniec przejęła nad nią opiekę. Księża przybywali do Łysych na odpust św. Anny, z okazji spowiedzi wielkanocnej i może jeszcze niekiedy⁷⁴. Tak było do 1862 r. Wówczas ksiądz L. Mierzyński, proboszcz myszyniecki, zwrócił się do biskupa z prośbą o pozwolenie na odprawienie w Łysych nabo-

⁷¹ P. Straszynski do J. Kondrackiego, Przytuły 4 V 1838 — tamże k. 40, 76; Akta kościoła filialnego w Turośli 1825-1839 sygn. 558 k. 195.

⁷² Opis 30 VI 1824 — ADŁ sygn. 238 k. 68.

⁷³ Korespondencja proboszcza i dziekana z konsystorzem, Lipniki 5 VI 1841, 1 VI 1865, 17 X 1866, 14/26 I 1891; Kolno 11 VI 1844; Sejny 13 XI 1844 — ADŁ sygn. 238 k. 117, 185, 186, 188, 194, 202.

⁷⁴ A. Dobrski do konsystorza, Myszyniec 19 VI 1838 — ADŁ sygn. 320 k. 330.

żeństwa we wszystkie niedziele, a w dni św. Jana Chrzciciela i św. Anny z wystawieniem Najświętszego Sakramentu. Biskup, mniej zorientowany w terenie, zasięgnął opinii w konsystorzu (kurię biskupiej) pułtuskim. Otrzymał odpowiedź, iż „parafia Myszyniecka nazbyt rozległa i do 18 tys. ludności licząca nie tylko w Łysym, ale i w innych miejscach powinna by mieć kaplice”, wszakże 3 księża nie potrafiliby wówczas jej obsłużyć⁷⁵.

Biskup płocki 7 VI 1862 r. dał pozwolenie i rozpoczęła się coniedzielną służba Boża w Łysych; cmentarz grzebalny był tu znacznie wcześniej. W 1863 r. wybuchło powstanie styczniowe, ksiądz L. Mierzyński zaangażował się w nie, za co poszedł na zesłanie. Przez pewien czas olbrzymią parafię obsługiwał tylko 1 ksiądz. Jest zrozumiałe, iż w tych warunkach w Łysych ustały nabożeństwa. W 1864 r. mieszkańcy wioski skarżyli się do biskupa, iż nie mogą przystępować do sakramentów, jedynie księża z Lipnik i Turośli przyjeżdżają do chorych. Prosimi więc, by biskup dał im księdza na stałe, z prawem prowadzenia akt stanu cywilnego. „Gdy jest za wiele pszczoł w jednym ulu — pisali — to się rozdzielają, żeby brudu pomiędzy nimi nie było”. W parafii myszyńskiej — argumentowali — po oddelegowaniu 1 kapłana i tak będzie ich wystarczająco wielu⁷⁶. Biskup płocki przyznał proszącym rację, ale szeregi kapłańskie były przerzedzone po powstaniu. Zwrócił się nawet do biskupa sejneńskiego o wysłanie kogoś do wsi Łyse; ten również nie mógł znaleźć kapłana. Dopiero w 1870 r. udał się tam ksiądz P. Kaliściński. Spełniał wszystkie posługi duszpasterskie, oprócz zapowiedzi i błogosławienia małżeństw, nie prowadził też ksiąg stanu cywilnego. Po chrzcie dziecka i pogrzebanie zmarłego zainteresowani udawali się do Myszyńca celem zrobienia akt. Wobec prawa ksiądz Kaliściński był czwartym wikariuszem parafii myszyńskiej do obsługi wiosek: Ksepki, Łączki, Łyse, Pupkowizna, Tyczek, Wejdo i Zalas. Dopiero 16 IX 1884 r. biskup płocki K. Borowski wydał dekret o utworzeniu samodzielnej parafii w Łysych. Przyłączył do niej następujące wioski (cyfry określają liczbę mieszkańców): Dęby 400, Ksepki 787, Łączki 809, Łyse 1442, Pupkowizna 436, Tyczek 250, Wejdo 638 i Zalas 696; mieszkało w nich 5458 parafian. Dęby i Łączki chciały nadal pozostać przy Myszyńcu⁷⁷. Obecnie parafię Łyse tworzą wioski (cyfry określają odległość od parafii w km): Łyse, Dęby 3—5, Pupkowizna 3—8, Serafin 2—9, Tyczek 5—8, Wejdo 4—7, z około 3300 wiernymi.

Początkowo odprawiano nabożeństwa w dawnej kaplicy. Już wszakże w 1863 r. „została z gruntu pobudowana i na porządną kościół przerobiona”. Do budowy nowego kościoła przystąpiono w 1882 r. Zużytko-

⁷⁵ Administrator diecezji do konsystorza i odwrotnie, Płock 26 V 1862; Pułtusk 2 VI 1862 — tamże k. 693, 694.

⁷⁶ Mieszkańcy do konsystorza, Łyse 18/30 IX 1864 — tamże k. 697.

⁷⁷ ADŁ sygn. 300 k. 17, 47, 65, 137, 141; sygn. 321 k. 84, 86.

wano przy jej wznoszeniu również drzewo z rozebranej kaplicy. W 1893 r. bp M. Nowodworski konsekrował świątynię. Została ona gruntownie odrestaurowana w latach 1965-1969.

5. CZARNIA

Na terenie parafii Myszyniec była i druga kaplica, w Czarni. Zbudował ją w 1832 r. Roch Skorupski, gospodarz wsi Czarnia. W 1843 r. została poświęcona pod tytułem Matki Boskiej Bolesnej. Nie ma żadnych wzmianek, by dojeżdżali tam księża odprawiać nabożeństwa. Jeszcze w 1880 r. w kaplicy nie było żadnych szat liturgicznych. W 4 lata potem zaznaczono, iż odbywa się tu odpust w dzień św. Rocha; może tak było i wcześniej ⁷⁸.

Dopiero w lutym 1888 r. mieszkańcy wsi: Brzozowyką, Cyk, Cupel, Czarnia, Długie, Ruchaje i Surowe zwrócili się do biskupa z prośbą o przysłanie księdza. Zapewniali mu mieszkanie i utrzymanie. W październiku następnego roku przybył do Czarni ks. Roman Mossakowski jako wikariusz myszyniecki. Miał spełniać wszystkie czynności duszpasterskie z wyjątkiem błogosławienia małżeństw, pogrzebów i prowadzenia akt stanu cywilnego ⁷⁹. Przybyły kapłan stwierdził, iż kaplica jest bardzo szczupła, z trudem mógł odprawiać mszę św. Nie była też zabezpieczona tak, by można zostawić w niej Najświętszy Sakrament. Po kilku tygodniach ks. Mossakowski wyjechał z Czarni. Na jego miejsce przybył ks. W. Siennicki. Z braku mieszkania początkowo dojeżdżał z Myszynca. Wkrótce zgromadził materiał na restaurację kaplicy, a już w kwietniu 1892 r. pisał: „wyrestaurowałem [kaplicę] z gruntu i stanął choć niewielki, nowy kościół w Czarni”. Dopiero we wrześniu 1899 r. władza diecezjalna zezwoliła na spisywanie aktów chrztu, ślubu i pogrzebu. Tym samym Czarnia uniezależniła się od Myszynca ⁸⁰.

W 1903 r. przystąpiono do budowy murowanego kościoła. Plany dla niego zrobił inżynier Przeclawski z Łomży. W 3 lata potem świątynia była na ukończeniu. W dekrete powizytacyjnym z lutego 1906 r. biskup Apolinary Wnukowski dał wyraz swemu wzruszeniu w słowach: „Gdy się zwróci uwagę na niewielką liczbę dusz do filii należących, a jeszcze bardziej na ubóstwo puszczańskiego ludu, to doprawdy zdumienie ogarnia na widok tej wspaniałej świątyni, powstałej dzięki szczególnej zabiegliwości księdza Józefa Michnikowskiego i ofiarności garstki, bo trzy tysiące nie dobiegającej liczby parafian”. Nowy kościół poświęcono 23 IX

⁷⁵ ADŁ sygn. 320 k. 641, 746, 780, 822.

⁷⁹ Mieszkańcy do biskupa i dekret tegoż, Czarnia 13 II 1888; Płock 4 X 1889 — ADŁ. Akta kaplicy we wsi Czarnia 1886-1904 sygn. 50 k. 1, 171.

⁸⁰ R. Mossakowski do biskupa, Płock 6/18 IX 1899 — tamże k. 41, 98, 177.

1906 r., a konsekrował go 5 V 1908 r. A. Wnukowski⁸¹. Kościół jest w stylu neogotyckim, w kształcie krzyża. Składa się z prezbiterium, nawy głównej i dwóch bocznych. Ściany wewnątrz malowane są w piękne ornamenty. Jest pokryty dachówką, a zakrystia blachą cynkową.

Od początku należały do parafii wioski, które w 1888 r. prosiły o kapłana. Ilość mieszkańców z 1876 r. podaliśmy przy omawianiu parafii Myszyniec. Obecnie do parafii Czarnia należą wioski (cyfry określają odległość od parafii w km): Czarnia, Bandysie 5—7, Brzozowy Kąt 3, Cupel 8, Cyk 3, Długie 8, Michałowo 13, Rutkowo 3, Surowe 7, z około 3500 wiernymi.

6. ZBÓJNA

Parafia Nowogród rozciągała się po obu stronach Narwi. W normalnych warunkach most łączył jej brzegi i ułatwiał komunikację. Z chwilą zerwania mostu ludność puszczańska nie miała dostępu do położonego nieopodal rzeki kościoła. Tak było na przykład po powstaniu listopadowym. W 1833 r. proboszcz z Nowogrodu powiadomił swoją władzę duchowną, iż mosty na rzece Narwi i Pisznie uległy spaleni, iż brak jest łodzi przewozowych, przeprawa kosztuje bardzo drogo, a lud jest biedny. Tymczasem, stwierdzał, zbliża się spowiedź wielkanocna i trzeba umożliwić wiernym jej odbycie. Prosił przeto, „aby podług dawnych zwyczajów, kiedy mostów nie było w Nowogrodzie (jak teraz jest i jeszcze z niebezpieczeństwem), na puszczy we wsi Zbójna mogła być odprawiona wielkanocna spowiedź, a msza św. w czysto przybranej stodole i komunie św. odbywana być mogła”⁸². W ciągu roku wierni z wymienionych okolic rzadko chyba przybywali do kościoła parafialnego. Mimo to dopiero pod koniec XIX w. powstała myśl utworzenia na tym terenie parafii.

Z prośbą o to w 1887 r. wystąpili mieszkańcy z drugiej strony Narwi. Zgodnie z ówczesnymi wymaganiami prawnymi podczas zebrania gminnego złożyli na podaniu swoje podpisy. Proboszcz z Nowogrodu poparł ich żądanie, biskup z kolei uzgodnił wszystko z rządem. W 2 lata potem przystąpiono do budowy kościoła. W sierpniu 1892 r. murowana świątynia była już wykończona. Przygotowano też miejsce na cmentarz, mieszkanie dla księży i budynki gospodarcze. Wreszcie 23 VIII tegoż roku biskup sejneński Paweł Wierzbowski erygował w Zbójnej nową parafię. W skład jej weszły następujące wioski (cyfry określają liczbę mieszkańców): Binduszka 114, Dębniki 292, Dłużewo Osada 10, Dobrylas 1010, Dukat 24, Gawrychy 456, Gąski 239, Gontarze 168, Jurki 82, Korwki 54,

⁸¹ J. Michnikowski do konsystorza, Czarnia 5 II 1906 — tamże k. 208.

⁸² M. Borowski do konsystorza, Nowogród 13 III 1833 — ADŁ. Akta kościoła parafialnego Nowogród 1826-1845 sygn. 338 k. 14.

Kuzie 820, Laski 411, Lewuny albo Krasny Borek 81, Morgowniki 160, Osowiec 315, Parzuchy 45, Pianki 198, Popiołki 331, Poredy 210, Przeczniak 54, Ruda Osowiecka 130, Rzym Tabory 66, Siwiki 94, Stanisławowo 260, Wyk 540, Zbójna 945, Zdrębisko 36; razem 27 wiosek i 7199 mieszkańców. Wioski te stanowiły gminę Gawrychy i należały do powiatu kolneńskiego⁸³. Obecnie w skład parafii Zbójna wchodzi wioski (cyfry określają odległość od parafii w km): Zbójna, Dębniki 3, Gawrychy 7, Gontarze 8, Laski 5, Osowiec 4, Pianki 4, Ruda Osowiecka 6, Stanisławowo 10, Tabory Rzym 4, Wyk 8, z około 2500 wiernymi.

Wspomniany kościół został 19 VII 1915 r. zburzony przez wojsko; pozostały tylko uszkodzone ściany. Nabożeństwo odprawiano w budynku szkolnym. Dopiero w lipcu 1923 r. poświęcono odbudowaną świątynię, a 17 V 1926 r. konsekrował ją bp Romuald Jałbrzykowski⁸⁴.

7. DĄBRÓWKA

W 1798 r. biskup płocki K. H. Szembek, uwzględniając duże odległości od parafii i złe drogi, polecił wybudować kaplicę we wsi Dąbrówka, parafii Kadzidło. Zaznaczył, iż zamieszka tam kapłan, który będzie mógł chrzczyć i spowiadać (oprócz spowiedzi wielkanocnej); pogrzeby i małżeństwa zarezerwował dla kościoła w Kadzidle. Biskup pisał dalej, iż ksiądz z Dąbrówki będzie całkowicie zależny od proboszcza w Kadzidle⁸⁵. Miejscowa ludność i proboszcz kadzidlański wybudowali wówczas drewniany kościół. Ksiądz tu jednak nie zamieszkał, tylko w co trzecią niedzielę dojeżdżał z Kadzidla. Wierni, pamiętając obietnicę biskupa, w 1810 r. prosili, co prawda bezskutecznie, już nie tylko o stałe zamieszkanie kapłana, ale i o utworzenie parafii. Biskup wszakże w 1826 r. polecił jedynie, by co trzecią niedzielę odwiedzali kaplicę, tym sposobem zapewniając systematyczne odprawianie w niej mszy św., proboszczowie z Kadzidla, Nowogrodu i Ostrołeki. Z tych bowiem parafii przychodzili do kaplicy wierni. Na utrzymanie stałego kapłana brakowało funduszu, proboszczowie zaś mieli spełniać tę czynność w ramach swoich obowiązków, bez specjalnego wynagrodzenia. Ta forma pracy nie zdała na dłużej egzaminu. W 1849 r. wierni pisali do biskupa, iż do kaplicy przybywa ksiądz z Kadzidla tylko raz na rok w dzień Zielonych Świąt. Prosimy o księdza na stałe lub przynajmniej o to, by kapłani dojeżdżali z trzech parafii, „jak to już dawniej, przed kilkunastu laty, miało miejsce”. Nie podejmowali się budowy plebanii, zobowiązali się jedynie utrzymać kapłana, ale i tu za-

⁸³ Dekret erekcji parafii, Sejny 23 VIII 1892 — ADŁ. Akta parafii Zbójna 1887-1892 sygn. 644 k. 19, 20.

⁸⁴ Opis 18 X 1928 — ADŁ. Akta parafii Zbójna 1923-1933 k. 76.

⁸⁵ O. K. Szembek, Pułtusk 25 IX 1798 — ADŁ. Akta kaplicy we wsi Dąbrówce 1852-1876 sygn. 65 k. 23.

deklarowana składka okazała się niewystarczająca przy braku dochodów płynących z udzielania ślubów, odprawiania pogrzebów itd. Pomimo nieobecności księdza wierni z sąsiednich wiosek przychodzili w niedziele i święta do kaplicy, śpiewali pieśni, litanie, godzinki, różaniec i odmawiali inne modlitwy. Tak było przed 1849 r. i prawdopodobnie potem. W swej pobożności nie ustrzegli się jednak błędów. Niedaleko kaplicy stała sosna, uznana przez ludność za cudowną. W 1823 r. konsystorz pułtuski zwrócił się do władz cywilnych o jej ścięcie, gdyż lud „z większym jest względem dla sosny, niż dla tajemnicy ołtarza w przyległej kaplicy odbywanej”. Dopiero od 1861 r. w Dąbrówce księża mieszkali na stałe. Nie mieli jednak uprawnień do udzielania ślubów, odprawiania pogrzebów i prowadzenia akt. Kapłani więc zmieniali się tu dosyć często. Kiedy w 1888 r. zmarł ks. Placyd Podgórski, ludność pochowała go przy kaplicy, chociaż nie było pozwolenia na założenie tu cmentarza. Biskup plocki wydał je dopiero 10 II 1894 r. wraz z zezwoleniem na błogostawienie ślubów i prowadzenie akt stanu cywilnego. Dąbrówka stała się wówczas samodzielną placówką duszpasterską. Obejmowała wioski: Dąbrówka, Nasiadki, Płoszyce i Szkwa. Pierwsze 3 należały uprzednio do parafii Kadzidło, zaś Szkwa do Ostrołęki. W 1851 r. wsie te liczyły mieszkańców: Dąbrówka 271, Nasiadki 253, Płoszyce 220, Szkwa 228; razem 972 osoby. Była to więc parafia nieliczna. W 1947 r. przyłączono do niej wioski z parafii Zbójna: Bienduszka, Gąski i Przeczniak. Tych 7 wiosek o łącznej liczbie wiernych około 1500 stanowi do dzisiaj parafię Dąbrówka⁸⁶.

Kaplica wybudowana w 1798 r. mogła pomieścić do 1500 osób. Jej długość wynosiła około 20 m, szerokość 15 m i wysokość 4, 5 m. Była pokryta słomą. W 1849 r. nie tylko podwaliny, ale i część drzewa ze ścian spróchniała. W 1891 r. kaplicę rozebrano i z drzewa po niej oraz po dawnym kościele kadzidlańskim rozpoczęto wznoszenie nowej drewnianej świątyni. W 2 lata potem ukończono budowę. Kościół w kształcie krzyża składa się z nawy głównej, prezbiterium, 2 kaplic i 2 zakrystii⁸⁷.

8. ZALAS

Zalas, jak mówiliśmy, należał do parafii Myszyniec, a następnie Łyse, która na jego rzecz omal nie utraciła palmy pierwszeństwa. W 1865 r. bowiem komisja złożona z duchownych i świeckich sugerowała, by z 12 wiosek parafii myszynieckiej leżących w guberni augustowskiej utworzyć 2 parafie: w Zalasiu i Lemanie. Do pierwszej miały być przyłączone wioski: Antonia, Dęby, Dudy, Grądzkie, Łyse, Pupkowizna, Tyczek, Warmiak, Wejdo i Zalas, zamieszkałe przez ponad 3 tys. osób. Komisja propono-

⁸⁶ ADŁ. Akta kaplicy w Dąbrówce 1800-1922 sygn. 62 k. 5 19, 24 n., 41 n., 51.

⁸⁷ Tamże k. 5, 46, 229.

wała przenieść kaplicę z Łysych do upatrzonej na parafię miejscowości, której mieszkańcy zobowiązaliby się do odpowiednich świadczeń na rzecz przyszej świątyni i kapłana. Zarówno gubernator, jak i biskup wyrazili zgodę na tę propozycję. I na tym się zakończyło. W rok potem, jak pamiętamy, powiększono w kraju ilość guberni i przestał istnieć problem 12 wiosek parafii myszynieckiej. W 1869 r. dawny projekt utworzenia parafii w Zalasiu upadł całkowicie⁸⁸.

Podniesiono go dopiero w 1898 r. Delegowany przez biskupa dziekan kolneński proponował przyłączyć do Zalasa następujące wsie — z parafii Łyse (cyfry przy miejscowościach określają liczbę domów): Ksepki 120, Łączki 110, Zalas 93; z parafii Myszyńiec: Antonia 16, Dudy 60; z parafii Turośl: Kłakor 6, Piątkowizna 100 i Wyżega 10⁸⁹. W 1900 r. parafianie zbudowali drewnianą kaplicę, w rok potem biskup płocki przysłał tu księdza, wreszcie 1 IV 1903 r. utworzył parafię. W jej skład weszły wioski (cyfry określają odległość od parafii w km): Zalas, Ksepki 6, Łączki 6, Piątkowizna 3. W 1904 r. doszła jeszcze Antonia (6 km), w 1909 r. Kłakor (3) i Wyżega (3) oraz w 1939 r. Dudy Puszczańskie (5) i Warmiak (7). Do dzisiaj wioski te tworzą parafię Zalas o łącznej ilości wiernych około 3 tys. osób⁹⁰.

Pierwotna kaplica była mała, miała 7 m długości i 5 m szerokości. Już wszakże 8 IX 1908 r. poświęcono kamień węgielny pod murowany z cegły kościół, dla którego plany wykonał inżynier Przeclawski z Łomży, autor projektów świątyń w Myszyńcu i Czarni. 16 XI 1913 r. dziekan kolneński poświęcił nowo wybudowany kościół, a 18 V 1914 r. konsekrował go biskup A. J. Nowowiejski. Kościół jest w stylu neogotyckim i ma 1 wieżę. Składa się z prezbiterium, 1 nawy, chóru, 2 kaplic, zakrystii i przedsionka. Długość jego wynosi około 36 m, szerokość 11 m, a wysokość od posadzki do sklepienia 15 m. Obok kościoła stoi drewniana dzwonnica, zbudowana prawdopodobnie w 1902 r.⁹¹

9. LEMAN

Pierwszą wzmiankę o rudzie Leman spotykamy w lustracji z 1605 r.⁹² Wioska ta należała do parafii Kolno. Omawiając Zalas wspomnieliśmy, iż w 1865 r. komisja zaproponowała utworzenie parafii w Zalasiu i Lema-

⁸⁸ R. Skrodzki do biskupa, Nowogród 10 VII 1865; K. Łubieński do gubernatora, Sejny 21 XII 1865; Płock 16/28 IX 1870 — ADŁ sygn. 236 k. 47, 67; sygn. 300 k. 21.

⁸⁹ M. Kuderkiewicz do konsystorza, Kolno 13/25 VII 1898 — ADŁ. Akta filii w Zalasiu 1881-1916 sygn. 634 k. 15.

⁹⁰ Dekrety biskupie, Płock 1 IV 1903; Łomża 16 VI 1939 — tamże k. 91, 106, 121; Zalas 1914-1974.

⁹¹ ADŁ sygn. 634 k. 108, 140, 141.

⁹² P i a ś c i k, jw. s. 24.

nie. W skład drugiej miały wejść wioski Ksepki i Łączki z parafii Myszyniec oraz Leman, Łacha i Zimna z parafii Kolno, oddalone od kościoła o około 14 km. Realizacja projektu nie doszła do skutku, ale w tym czasie zamieszkał w Lemanie ksiądz na prawach wikariusza parafii Kolno. Obsługiwał 3 wioski (cyfry określają liczbę mieszkańców): Leman 422 (w 1859 r.), Łacha 450 i Zimna 199⁹³. Ksepki i Łączki pozostały nadal przy parafii Myszyniec, chociaż w 1868 r. ich mieszkańcy prosili biskupa o przyłączenie do Lemana, „gdzie już kapłan jest nominowany i nabożeństwo co dzień się odbywa”⁹⁴. Pełne prawa proboszczowskie ksiądz z Lemana otrzymał w 1906 r. po erekcji parafii. Dzisiaj parafię Leman tworzą te same wioski (cyfry określają odległość od parafii w km): Leman, Łacha 7 i Zimna 2, o łącznej liczbie ok. 950 wiernych.

Orzeczenie komisji zmobilizowało ludność do wzniesienia w 1867 r. drewnianej kaplicy. Prawdopodobnie powiększono ją w 1885 r., gdyż datę tę podano kilkakrotnie jako rok budowy świątyni. Długość jej wynosiła 28 m, szerokość 8 m i wysokość od podłogi do sufitu 9,5 m. W kwietniu 1925 r. ksiądz Czesław Dziądziałak otrzymał pozwolenie na odprawienie mszy św. w plebanii, gdyż, jak pisał, „w świątecznym tygodniu rozbieram do fundamentów kościół parafialny, by przeprowadzić gruntowną rekonstrukcję”. W tymże roku wykonano wszystkie prace budowlane i przeniesiono nabożeństwo do nowego kościoła. Zbudowany jest on z drzewa sosnowego na podmurowaniu kamiennym; posiada 1 nawę⁹⁵.

10. DOBRYLAS

Ostatnią fazą osadnictwa kurpiowskiego na przełomie XVIII i XIX w. objęła z natury rzeczy grunty najslabsze, leżące pomiędzy Szkwą i Pisą. Do powstałych wówczas wiosek należy Dobrylas, położony w zagięciu rzeki Pisy, na prawym jej brzegu w odległości kilku kilometrów od ujścia do Narwi. Wieś ta ciągnie się wzdłuż rzeki na przestrzeni ponad 3 km i składa się z 10 skupisk domów⁹⁶. Należała do parafii Nowogród, a następnie do parafii Zbójna. Z prośbą o utworzenie parafii w Dobrymlesie wystąpili mieszkańcy w styczniu 1919 r. Pisali do biskupa, iż od dawna chcieli mieć u siebie kościół, a dalej stwierdzali: „przewidując jednak trudności ze strony byłych władz państwowych rosyjskich odkładaliśmy nasze najserdeczniejsze życzenia do lepszych czasów”. W maju tegoż roku wybrali plac pod kościół, cmentarz i budynki w miejscu zwanym gór-

⁹³ ADŁ. Spis tabelaryczny probostwa w Kolnie 1859 sygn. 206 k. 1.

⁹⁴ Mieszkańcy do biskupa, Ksepki 5 XII 1868 — ADŁ sygn. 321 k. 104.

⁹⁵ Opis kościoła, Leman 12 IV 1919; Cz. Dziądziałak do kurii, Leman 10 IV 1925 — ADŁ. Leman 1913-1933 k. 5, 21, 54.

⁹⁶ Piaścik, jw. s. 58.

ki Kulasowizna. Od marca posiadali już kaplicę w domu prywatnym, przy której od 30 tegoż miesiąca zamieszkał ksiądz. W maju przybył tu na wizytację bp Romuald Jałbrzykowski⁹⁷.

W skład nowej parafii weszły wioski (cyfry określają odległość od parafii w km): Dobrylas, Korwki 7, Krasnyborek 6, Poredy 4,5, Siwiki 7; razem 973 wiernych. Wszystkie te wioski należały uprzednio do parafii Zbójna. Dwie pozostałe wioski, będące dzisiaj w parafii Dobrylas — Rudka Skroda odległa 3 km i Żelazne Piasutno — 1 km, odłączyły się wkrótce z parafii Łosewo⁹⁸. Obecnie parafia liczy około 1300 osób.

Kaplica w domu prywatnym krótko służyła celom liturgicznym. Już w lipcu 1919 r. wierni naprędce postawili drewniany kościół.

11. KUZIE

Naprzeciw Dobregolasu, po drugiej stronie Pisy, powstały w tym samym czasie i inne osiedla, m. in. Kuzie. Należały one do parafii Nowogród, następnie do parafii Zbójna. Duża odległość do kościoła i złe drogi spowodowały, iż od 1 XI 1921 r. utworzono w Kuziach parafię. W jej skład weszły wioski: z parafii Zbójna — Kuzie, odległe od parafii 1-3 km, Popiołki o 4 i Wyk o 3; z parafii Lipniki — Plewki 3, Żłotagóra 3 i Baba; ostatnia stawiała opór i pozostała przy dawnym kościele. Wioski te tworzą do dzisiaj parafię Kuzie, z ok. 1200 wiernymi.

W 1920 r. jeden z gospodarzy wioski Kuzie ofiarował stodołę na kaplicę i duży dom na plebanię. W rok potem rozpoczęto budowę drewnianej świątyni, która istnieje do dzisiaj. Jest trzynawowa, ściany wewnątrz i zewnątrz są oszalowane deskami, dach pokryty blachą. Kościół jest jeszcze w dobrym stanie⁹⁹.

12. CZARNIA

W marcu 1920 r. mieszkańcy wsi: Czarnia, Brzozowa, Grąd, Zuzany, 45 rodzin ze wsi Baba i 9 z Plewek — razem 1217 osób (189 domów) zobowiązali się wybudować kaplicę i utrzymywać księdza. Kaplicę zbudowali, ale ksiądz tu nie zamieszkał. Po tym zdarzeniu chęć przynależenia do nowej parafii wyrażały już tylko Czarnia i Brzozowa, w 1926 r. zamieszkałe przez 656 osób (113 gospodarstw). W żaden sposób wioski te nie chciały przyłączyć się do parafii Kuzie i pozostały przy Lipni-

⁹⁷ Opis kościoła, Dobrylas 9 I 1919; Mieszkańcy do biskupa, Dobrylas 12 V 1919; W. Budrewicz, Sprawozdanie, Dobrylas 18 V 1919 — ADŁ. Dobrylas 1919-1933 k. 1, 4, 17.

⁹⁸ Opis kościoła, Łomża 23 III 1920 — tamże k. 19.

⁹⁹ Mieszkańcy do biskupa, Kolno 23 II 1920; Wizytacje biskupie, Kuzie 19 III 1934 i 14 VII 1952¹ — ADŁ. Kuzie 1920-1933 k. 2, 138; Kuzie 1934-1974.

kach¹⁰⁰. Proboszcz tej parafii w miarę możliwości przybywał w niedziele i święta do kaplicy, błogosławił tu śluby, chrzczył, grzebał zmarłych. Tak było do 1952 r. Odtąd dojeżdżał tu co drugą niedzielę ksiądz z Kuzi, chociaż wioski nie zmieniły przynależności parafialnej. Wreszcie w styczniu 1965 r. zamieszkał w Czarni na stałe ksiądz jako wikariusz parafii Lipniki. Obecnie czyni się starania o erygowanie parafii¹⁰¹.

2. Parafie na obszarze dzisiejszej diecezji płockiej*

1. ZARĘBY

Parafia była erygowana w XVII w., brak jednak dokumentu erekcji. W opisie wizytacyjnym z 1817 r. podano, iż w parafii są księgi chrztów, ślubów i pogrzebów poczynając od 1686 r. Zarówno w tym opisie wizytacyjnym, jak i w pochodzącym z 1781 r. podano liczbę domów: Zaręby — 50 (w 1817 r.), Binduga — 10, Krukowo — 46, Nowa Wieś — 14, Rzadkiewnice — 17, Rawki — 15, Skuze — 4 i Wierzchowizna — 12; w sumie 881 mieszkańców, w tym 25 żydów¹⁰². Ostatnie 3 wioski odeszły do parafii Brodowe Łąki. Obecnie więc w skład parafii Zaręby wchodzi wioski (cyfry określają odległość od parafii w km): Zaręby, Binduga 7, Kwiatkowo 2, Krukowo 4-7, Nowa Wieś 7, Rzadkiewnice 7-11¹⁰³. Na terenie parafii nie było kaplic.

Pierwotny kościół był zapewne drewniany, skoro w 1775 r. na jego miejsce stanął nowy, także drewniany p. w. św. Wawrzyńca. Długość jego wynosiła około 20 m, szerokość 11 m. Fundatorem świątyni był Zieliński, właściciel większości wiosek¹⁰⁴.

2. BARANOWO

Mieszkający w głębi Puszczy osadnicy należeli do parafii Nowa Wieś, erygowanej w 1535 r. Z czasem zbudowano kaplicę w Baranowie (jest

¹⁰⁰ Uchwała mieszkańców, Czarnia 31 III 1920 — ADŁ. Kuzie 1920-1933 k. 69, 143, 147.

¹⁰¹ Kuria do proboszczów, Łomża 30 VI 1952 i 23 I 1963 — ADŁ. Kuzie 1934-1973. Czarnia Lipnicka.

¹⁰² ADP (Archiwum Diecezjalne w Płocku). Descriptio ecclesiarum in visitatione generalis 1781 nr 300 k. 119; Dekanat ostrołęcki z 1817 nr 411 k. 12.

¹⁰³ *Rocznik diecezji płockiej*. Płock 1966 s. 62.

¹⁰⁴ ADP nr 300 k. 122.

* Omawiane dotąd parafie znajdują się w diecezji łomżyńskiej. Pod względem administracji państwowej uprzednio tereny te należały do starostwa łomżyńskiego, ostrołęckiego i nowogrodzkiego. Część terenu Puszczy Kurpiowskiej podlegała staroście przasnyskiemu i jest obecnie w diecezji płockiej. Akta parafii niżej omówionych, dotyczące XIX i początków XX w., uległy zniszczeniu podczas II wojny światowej; stąd trudność w dokładniejszym odtworzeniu przeszłości.

o niej wzmianka w wizytacji z 1781 r), dokąd księża zapewne dojeżdżali na spowiedź wielkanocną lub gdzie mieszkali, ale pozostając w swojej pracy duszpasterskiej całkowicie podporządkowanymi proboszczowi z Nowej Wsi. W 1774 r. obiema placówkami zarządzał ks. Giziński. W rok potem mieszkał on już na stałe w Baranowie, a do Nowej Wsi przybył inny kapłan. W macierzystej parafii pozostało zaledwie 8 wiosek z 668 katolikami, 12 ewangelikami i 60 żydami¹⁰⁵.

W skład natomiast nowej parafii weszło aż 21 wiosek: ze starostwa różańskiego — Budne, Czarnotrzew albo Browar, Dłutówka i Wólka Olkowska; ze starostwa ostrołęckiego — Zawady; ze starostwa przasnyskiego — Baranowo, Bakuła, Błędowo, Cierpięta, Czerwińskie, Jastrząbka, Kucieje Duże, Kucieje Guzowatka, Majdan, Oborczyńska, Orzeł, Parciaki, Ruda albo Brodowe Łąki, Rycica, Rupin i Ziomek. Wszystkie te wioski w 1781 r. zamieszkiwało 1485 katolików, 6 ewangelików i 25 żydów¹⁰⁶.

Opis wizytacyjny z 1815 r. podaje jeszcze kilka małych wiosek, nadto liczbę domów i mieszkańców. Mianowicie: Baranowo liczące 59 domów, 274 mieszkańców, Bakuła 19, 71, Błędowo 12, 55, Budne 26, 116, Cierpięta 20, 94, Czarnotrzew 20, 116, Czerwińskie 9, 51, Dąbrowa 4, 15, Dłutówka 20, 100, Dynak 5, 20, Guzowatka 7, 35, Jastrząbka 20, 113, Kucieje 12, 60, Majdan 5, 24, Oborczyńska 22, 93, Olkowa Kępa 2, 9, Orzeł 13, 44, Orzołek 3, 10, Parciaki 32, 115, Rycica 8, 48, Rupin 11, 57, Wola Błędowska 17, 84, Zimna Woda 7, 26, Ziomek 21, 92; razem 374 domy i 1722 mieszkańców, w tym 190 Żydów¹⁰⁷.

Przez teren parafii przepływała rzeka Omulew; poza nią leżała tylko wioska Zawady. Druga rzeka, Płodownica, oddzielała od kościoła wioski: Bakuła, Błędowo, Czarnotrzew, Czerwińskie, Kucieje Duże, Kucieje Guzowatka, Oborczyńska, Ruda albo Brodowe Łąki, Ziomek i wspomniane Zawady. Parafia rozciągała się na długość ok. 14 km i szerokość 11 km. Odległość od kościoła i rozlewiska rzek sprawiły, iż na tym terytorium powstały parafie Brodowe Łąki i Parciaki.

Obecnie parafię Baranowo tworzą wioski (cyfry określają odległość od parafii w km): Baranowo, Adamczycha 11, Bakuła 7, Budne 2, Cierpięta 5-7, Czarnotrzew 4, Czerwińskie 3-5, Dłutówka 7-9, Gaczyska 6, Jastrząbka 6-8, Kalisko 7, 5, Kucieje 8, Lipowy Las 3, 5, Maik 10, Majdan 4, Oborczyńska 5, Orzeł 2, 5, Orzołek 4-5, Olkowa Kępa 4-5, Ramoina 7, Rycica 5, Rupin 5-6, Ziomek Stary 7-8, Ziomek Nowy 7-8.

Na miejscu dawnej kaplicy w 1775 r. właściciel większości wiosek Kazimierz Krasiński wybudował kościół. Była to świątynia drewniana,

¹⁰⁵ ADŁ sygn. 173 k. 179.

¹⁰⁶ ADP nr 300 k. 4.

¹⁰⁷ ADP nr 411 k. 12.

kryta gontami, długości 18 m, szerokości 9 m. Konsekrował ją — pod wezw. Narodzenia NMP — w 1781 r. bp N. Narzyski¹⁰⁸. W 1870 r. parafianie pobudowali nową świątynię drewnianą¹⁰⁹. Obecnie jest tu kościół murowany, konsekrowany w 1926 r. przez abpa A. J. Nowowiejskiego.

3. BRODOWE ŁĄKI

Jak wspominaliśmy, miejscowość ta należała do parafii Nowa Wieś, potem do Baranowa. Istniała tu kaplica. W 1770 r. wojska carskie częściowo zniszczyły ją, nadto zabrały kielich, puszkę i księgi liturgiczne. W 1781 r. kaplica była jeszcze pozbawiona tych przedmiotów. Posiadała jedynie kilka obrusów, komż i obrazów do noszenia¹¹⁰. Obsługiwał ją wówczas ksiądz z Baranowa. W 1819 r. pracował przy kaplicy kapelan, który prowadził księgi metryczne. Był też przy niej cmentarz. W 1842 r. funkcję kapelana pełnił augustianin A. Marklewski. Obsługiwał on wioski: Brodowe Łąki, Kopaczyska i Zawady¹¹¹.

Dopiero około 1870 r. kościół w Brodowych Łąkach został parafialnym. Obecnie przynależą tu wioski (cyfry określają odległość od parafii w km): Brodowe Łąki, Bandysie, Bogdać 4, Błędowo 3, Dąbrowa 2,5, Guzowatką 2,5, Kopaczyska 3, Ostrówek 4,5, Rawki 4,5, Skuze 4, Wierzchowizna 3, Wola Błędowska 4,5, Zawady 0,5.

Fundatorem wspomnianej kaplicy był Bazyli Krasieński, właściciel wiosek. Obecny kościół drewniany p.w. Św. Michała został zbudowany w 1884 r.¹¹².

4. PARCIAKI, OLSZEWKA

Pomimo odłączenia się Brodawych Łąk parafia Baranowo była nadal zbyt rozległa. W 1909 r. wyodrębniła się w jej granicach parafia Parciaki. W jej skład weszły wioski (cyfry określają odległość od parafii w km): Parciaki, Dynak 5, Olszewka 5, Żelazna 4. W chwili powstania liczyła 1036 wiernych. Parafianie nabyli w Czarni kaplicę, o której wspominaliśmy. Do dzisiaj pełni ona funkcję kościoła parafialnego¹¹³.

Wkrótce, gdyż w 1922 r. także we wsi Olszewka zbudowano kościół — p.w. Serca Jezusowego. Od 1966 r. mieszka tu kapłan, zależny w pracy duszpasterskiej od proboszcza w Parciakach.

¹⁰⁸ ADP. Visitationes decanatum 1782 nr 307 k. 5.

¹⁰⁹ *Directorium divini officii pro dioecesi Plocensi*. 1908.

¹¹⁰ ADP nr 300 k. 11 (parafia Baranowo).

¹¹¹ ADP. Wizyty kościołów dekanatu przasnyskiego 1799-1842 nr 316 k. 20, 65, 262.

¹¹² *Rocznik diecezji plockiej*. Płock 1966 s. 59.

¹¹³ *Directorium divini officii pro dioecesi Plocensi* 1910.

5. DRAŹDZEWÓ

Powszechnie za parafię kurpiowską uważa się i Drażdżewo. Miejscowość ta należała do parafii Krasnosielec, w której opisie wizytacyjnym z 1799 r. podano, iż na jej terenie jest kaplica w Drażdżewie, uroczyście poświęcona w 1762 r., ale nie posiadająca żadnego uposażenia. Jeszcze w 1842 r. klucze od kaplicy znajdowały się w sąsiednim dworze, z czego wynika, iż ksiądz jedynie dojeżdżał¹¹⁴. Dopiero w 1911 r. zamieszkał tu na stałe jako proboszcz. Jego parafia liczyła wówczas 1804 wiernych¹¹⁵.

Obecnie do parafii Drażdżewo należą wioski (cyfry określają odległość od parafii w km): Budy Prywatne 6,5, Drażdżewo Nowe 6, Drażdżewo Małe 1, Elźbiecin 3, Karolewo 5, Kujawy 3, Wólka Drażdżewska 3, Zwierzyniec 3. Pierwotna kaplica istniała do 1874 r. Wówczas wybudowano kościół drewniany.

EVOLUTION DU RESEAU PAROISSIAL SUR LE TERRITOIRE
DE PUSZCZA KURPIOWSKA.

Résumé

Vers les années 50 du XVII-e siècle, sur le territoire de Puszcz Kurpiowska commencent à s'établir les colons venant des terres voisines, polonaises et prussiennes. Les soins pastoraux sont assurés aux catholiques par les jésuites du collège de Łomża. Dans les premiers temps ceux-ci se déplacent régulièrement pour visiter les fidèles, ils s'établissent par la suite à Myszyniec où ils restent jusqu'à la cassation de l'ordre en 1773. Les prêtres diocésains leur succèdent. Environ 1650, les jésuites font ériger une première église, ensuite une autre vers 1698; brûlée par les Suédois, elle est remplacée par une autre en 1716. Celle qui s'y trouve de nos jours date des débuts de notre siècle.

Trop étendue, la paroisse de Myszyniec subit bientôt le démembrement. S'ajoutant à une partie des paroisses de Kolno, Nowogród et Ostrołęka, elle donne l'origine à des nouvelles unités de l'administration ecclésiastique: vers les années 50 du XVIII-e siècle s'établit la paroisse de Kadzidło, dans le courant du XIX-e s. les paroisses de Turośl, Lipniki, Lyse, Czarnia, Zbójnia et Dąbrówka, dans notre siècle — celles de Zalas, Leman, Dobrylas, Kuzie et Czarnia. Elles appartiennent au diocèse de Łomża. Sur l'ancien territoire de la starostie de Przasnysz, dans le diocèse de Płock, apparaissent: au XVII-e s. la paroisse Zaręby, au XVIII-e s. — Baranowo, au XIX-e s. — Brodowe Łąki et au XX-e s. — Parciaki et Drażdżewo.

¹¹⁴ ADP nr 316 k. 3, 307.

¹¹⁵ *Directorium divini officii pro dioecesi Plocensi* 1912.